

METZ RUDOLF¹

NÉPI HŐS VAGY NÉPI ÖRDÖG?²

Érzelemgeneráló populista repertoár Orbán Viktor politikájában

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.2.41>

ABSZTRAKT

A populista politikusok megerősödését egyszerre kísérik szélsőséges pozitív és negatív érzelmi hullámok, amelyek erősítik a különböző politikai szereplők és a társadalom polarizációját. Politikai elkötelezettségtől függetlenül sokan – köztük a tudomány képviselői is – értetlenül állnak a kérdés előtt: hogyan képesek egyesek támogatni olyan vezetőket, akik politikai érdekeiktől vezérelve a vélt vagy valós problémákért előszeretettel tesznek egyes egyéneket vagy csoportokat bűnbakká, míg mások épp ezért elutasítják őket. A cikk ezt az összefüggést vizsgálja a társadalmi címkézési elméletekre (morális pánik és eufória, morális vállalkozás) és a hősiesség/karizmatikus vezetés elméletére támaszkodva. Ezen elméletek azt kívánják megmagyarázni, hogy az egyes egyének és társadalmi csoportok hogyan válnak a társadalom számkivetettjeivé („népi ördögökké”) vagy példaképeivé („népi hősöké”). A cikk emellett érvel, hogy a populista politikusok stratégiai megfontolások alapján indítják el saját morális vállalkozásukat, amely során kijelölik azokat, akik a korrumpált elithez vagy a veszélyes/deviáns másokhoz tartoznak, és szándékosan polarizálják a róluk alkotott percepciókat. A tanulmány a populista repertoár egyes elemeinek megkülönböztetésére is kísérletet tesz, amelyet Orbán Viktor karizmatikus és populista elemeket felmutató vezetésével illusztrál. Olyan esetek kerülnek tárgyalásra, mint a migrációs válság, az implicit módon homofóbiát mutató gyermekvédelmi törvény, a felhatalmazási törvény és az Európai Néppártból való kilépés.

Kulcsszavak: populizmus, karizmatikus vezetés, morális pánik, morális eufória, morális vállalkozás

---

1 TK Politikatudományi Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem.

2 A kutatás feltételeit az NKFIH PD 134685: Populista vezetők a követők szemében. A kortárs populista politika követőközpontú magyarázata és vizsgálata című kutatási projekt teremtette meg. A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-4-II kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Köszönettel tartozom a TK PTI Demokrácia- és Politikaelméleti Osztályának, hogy vibráló, inspiratív és konstruktív közeget teremtettek a szöveg korábbi változatának megvitatására és hasznos javaslatokkal látták azt el. Ahogy a két anonim bírálónak és a szerkesztőknek is hálás vagyok a hasznos megjegyzéseikért. Az empirikus esetek feltárásában segítségemre volt gyakornokként Contu Sarah, Haramati Ferenc, Jenei Norbert, Tari Ádám és Ery Márton. Köszönöm a munkájukat!

FOLK HERO OR FOLK DEVIL?

The emotion-generating populist repertoire in Viktor Orbán's policies

ABSTRACT

The rise of populist politicians is accompanied by a combination of extreme positive and negative emotional waves, which reinforces the polarization of different political actors and society. Regardless of political affiliation, many – including academics – are baffled by the question of how some people can support leaders who, for purely political reasons, are willing to scapegoat individuals or groups for perceived or real problems, while others reject them for doing so. The article explores this polarized emotional relationship by drawing on social labelling theories (moral panic and euphoria, moral entrepreneurship) and heroic/charismatic leadership theory. These theories seek to explain how certain individuals and social groups can become outcasts (“folk devils”) or role models (“folk heroes”) in society. The article argues that populist leaders strategically launch their own moral enterprise by designating those who belong to the corrupt elite or the dangerous/deviant others and deliberately polarising citizens’ perceptions about them. The paper also attempts to distinguish between different modes of this strategy, using the example of Viktor Orbán, whose leadership exhibits charismatic and populist political elements. The argumentation is illustrated by the cases of the migration crisis, the anti-gay child protection law, the enabling law and the withdrawal from the European People’s Party.

Keywords: populism, charismatic leadership, moral panic, moral euphoria, moral entrepreneurship

NÉPI HŐS VAGY NÉPI ÖRDÖG?

ÉRZELEMGENERÁLÓ POPULISTA REPERTOÁR ORBÁN VIKTOR POLITIKÁJÁBAN

„[S]zeressék-e inkább az uralkodót, mint féljék, vagy ellenkezőleg. Azt feleljük, egyik is, másik is szükséges lenne (...) [M]ivel az emberek akaratától függ, szeretik-e az uralkodót, viszont a fejedelem akaratától, hogy félnék-e tőle, igazodják a bölcs uralkodó aszerint, ami tőle függ, s nem aszerint, ami másoktól” (Machiavelli 2015:88, 90)

„Játék a félelemmel” – ezzel a címmel jelent meg a brit *The Economist* hetilap egyik száma 2015-ben, amelynek címlapjára Donald Trump és Marine Le Pen mellé Orbán Viktor is felkerült (The Economist 2015). Elterjedt vád, hogy a populista vezetők felerősítik azokat a félelmeket és frusztrációkat az emberekben, amelyek a csoporton kívüliekkel kapcsolatos veszélyeknek, az országos vagy nemzetközi politikai elit nemtörődöm-ségnek, tehetetlenségnek vagy rossz szándékának feltételezésén alapulnak. A populizmus nem más, mint a politika definitív elemének, a barát-ellenség szembeállításnak érzelmi és identitásalapon való újraértelmezése és kiélezése (vö. Körösi–Illés–Gyulai 2020:52–54).³ S bár az érzelmekre való apellálás és a barát–ellenség megkülönböztetés a politikában elkerülhetetlen, nem lehetnek kétségeink afelől, hogy a populizmus egy rendkívüli érzelmi állapotot hoz létre a társadalomban (Bonansinga 2020, Cossarini–Vallespín 2019). A politikai szereplők szintjén a kutatók (Widmann 2021) elsősorban olyan negatív érzelmek megjelenítésében látják a különbséget a populista és nem populista politika között, mint a félelem, a düh, a felháborodás, az undor vagy a szomorúság. Sőt, a populista pártok támogatói is érzelmi alapon távolodnak el a politikai közösség többi tagjától. A nyugat-európai empirikus vizsgálatok arra mutatnak rá, hogy erős ellenérzéseket táplálnak a nem populista politikai erők és támogatóik irányába, de ők is hasonló ellenszenvet váltanak ki ellenfeleikből, amely a nem populista szereplők közötti viszonyokhoz képest kimagasló identitásalapú, affektív polarizációt eredményez (Harteveld–Mendoza–Rooduijn 2021, Gidron–Adams–Horne 2022).

A tanulmány ezt a viszonyrendszert kívánja egy új elméleti-analitikus kontextusban értelmezni, segítségül hívva a társadalmi címkézési elméleteket (morális pánik és eufória, morális vállalkozás) és a hősies/karizmatikus vezetés elméletét, melyek majd részletesen is kifejtésre kerülnek. Amellett fogok érvelni, hogy ezt a komplex és szerteágazó érzelmi kapcsolatot a populista politikusok stratégiai megfontolások mentén egy performansz keretében kívánják beindítani, formálni és befolyásolni. A populizmus diszkurzív-performatív megközelítése (Os-

³ Carl Schmitt politikai, vagy barát és ellenség fogalmát komoly elméleti diskurzus övezi azt illetően, hogy mennyire alkalmas a politika leírására, amelyre ehelyütt nincs mód. Sokan erre vezetik vissza érveiket, miszerint a modern demokratikus politikát alapvetően meghatározza a populizmus, s így annak nézőpontjuk szerint nincsen valójában analitikus ereje. Követve a korábbi szakmai diskurzust (Körösi–Illés–Gyulai 2020:52–54) tanulmány értelmezésében a populizmus a barát és ellenség megkülönböztetés egy merőben eltérő módját jelenti, amely időről-időre a történelem folyamán felszínre tör.

tiguy–Panizza–Moffitt 2021) a populizmust nem tartalmi (ideológiai) vagy szervezeti ismérvek szerint, hanem a politikai cselekvés és kommunikáció egy bizonyos módjaként, logikájaként vagy stílusként fogalmazza meg. Benjamin Moffitt és Simon Tormey (2014) szerint a politikai stílus a politikai kapcsolatok létrehozására használt előadásmódok repertoárja. Ehhez az eszköztárhoz sorolható a népreprezentációja, a válságenerálás és a normasértés. A megközelítés azzal is számol, hogy a populista repertoárt a vezetők tudatosan, stratégiai megfontolások mentén a politikai haszonszerzésért alkalmazzák (Ostiguy–Panizza–Moffitt 2021:3). A tanulmány fő kérdése az, hogy milyen repertoárral rendelkeznek a populisták azt illetően, hogy a kívánt érzelmeket előhívják és a felfokozott érzelmi állapotot fenntartsák.

A tanulmány három tézisre épül. Első tézisem szerint a populizmus – definíció szerint – a morális pánik fogalma által leírt érzelmi dinamikára épül azzal, hogy élesen megkülönbözteti a morálisan tiszta népet és a nép ellenségeit (a korrupt elitet és a veszélyes másokat). A morális pánik egy érzelmi reakció a társadalom vélt, morális kategóriákkal leírt állapotára és az azt megtestesítő deviáns csoportok vagy személyek (népi ördögök) jelenlétére. A populista politikusok ezen érzelmi hullám-generálásnak cselekvő alanyai vagy mozgatórugói. A társadalom morális válságban van függetlenül attól, hogy annak gazdasági vagy épp politikai tünetei vannak. Egyes populizmuskutatók szerint ezeket a válságokat tudatosan prezentálják és generálják a populista vezetők (Moffitt 2016). Ők gerjesztik a vélt ellenségek irányába mutató negatív érzelmeket és állandósítják a felfokozott érzelmi állapotot. A szakirodalomban nem ismeretlen, hogy a morális pánikot összekössék a populizmus jelenlétével (Vincent 2009). Olyannyira nem, hogy még a kriminálpszociológus elméletalkotók (Goode–Ben-Yehuda 2009:57–58, Cohen 2011 [1972]:xx, xxxi, xxxix) is számoltak azzal, hogy a populista retorika könnyen katalizálja a negatív érzelmek hirtelen fellángolását egyes deviánsnak vélt csoportokkal vagy személyekkel szemben.

A populista politikában tapasztalt éles identitásalapú mi és ők dichotómia és a „nép ellenségeinek” kijelölése fontos elemei a morális küzdelemnek. Több kutatás is vizsgálta empirikus szinten ezt: Trump 2015–16-os kampánya (Joose 2018b) és transzgender-ellenes politikája kapcsán (Pepin-Neff–Cohen 2021), valamint a bevándorlásra adott politikai reakciók viszonylatában Magyarországon (Bernáth–Messing 2015, Erős 2019, Gerő-Sik 2020) Szlovákiában (Androvičová 2017) és Lengyelországban (Krzyżanowski 2020). A politikai elit ugyancsak a démonizálás célpontjává (tárgyává) válik (Flinders 2012). A populizmus által felhangosított elitellenesség, amely a politikusok immoralitását hangsúlyozza, letaszítja az elitet a „morális barikádról”, amely elválasztja a morálisan helyes cselekvést és viselkedést a helytelenőtől. Az elit elveszíti monopóliumát azt illetően, hogy meghatározza ki számít csoporton kívülinek, „népi ördögnek” a társadalomban.

Második tézisem arra vonatkozik, hogy bár a populizmus-szakirodalom elsősorban a negatív érzelmekre fókuszál (lásd például: Wodak 2015), de a populizmusra ugyancsak jellemzőek az erős pozitív érzelmek, úgymint a nép áldozati státuszából fakadó büszkeség, a közösségtudat/közösséghez való tartozás érzete, a nosztalgia, a remény, a bizalom és a boldogság. A pozitív érzelmek egyik csúcspontja a megváltást vagy védelmet ígérő karizmatikus vezető figurájának megjelenésében mutatkozik meg. A populista politikusok gyakran ígérnek egy idealizált új vagy múltbéli (igazságosabb, reménytelibb vagy demokratikusabb) politikai rend megalkotását, amelynek záloga a morális tisztaságuk és képességeik. Saját narratívájukban és támogatóik szemében Stanley Cohen (2011 [1972]) fogalmát használva „helyesen gondolkodókként” tűnnek fel. Ezt a dinamikát legjobban a morális pánik tükörfogalma, a morális eufória (Flinders–Wood 2015) írja le, amelyet a „népi hősök” helyesnek ítélt cselekvése idéz elő.

A morális eufória szoros összefüggést mutat a morális pánikkal. A nép ellenségeivel való küzdelem és az azok felett aratott győzelmek felpeszsdítik és reménnyel töltik el a populista politikusok támogatóit. Viszont,

ahogy arra korábban Machiavelli (2015:88–90) is felhívta a figyelmet, a vezetőnek csak közvetett módon lehet ráhatása arra, hogy mások szeressék. A követők elismerése (hősi státusz vagy karizma) nem magától értetődő. Max Weber elméletét továbbgondolva a karizmatikus vezetéssel (Conger–Kanungo 1987, Gardner–Avolio 1998, Joosse 2014) és a hősiességgel (Klapp 1949, 1954; Goethals 2019) foglalkozó szakirodalom azt hangsúlyozza, hogy az a különleges képesség vagy azok a tulajdonságok, amelyek kiemelik a vezetőket a közösségből, a szemlélők percepciójától függenek. A vezetők persze törekednek arra, hogy pozitív színben tüntessék fel magukat eredményeik és képességeik demonstrálása révén (Reicher–Haslam–Platow 2007) még úgy is, hogy azok nem rendelkeznek valóságallappal (Machiavelli 2015:93–94). Ennél nagyobb és közvetlenebb befolyásuk lehet az emberek negatív érzelmeire. Aktív résztvevői annak a címkézési folyamatnak, amelyben a társadalmi vagy politikai szereplők a normák formálása révén meghatározzák a közösség határait és kijelölik az azon kívüliek csoportját. Ezt a tevékenységet Howard S. Becker (1963) morális vállalkozásnak nevezi. A cél a morális hegemonia kialakítása, amely elengedhetetlen a morálisan „tisztá” nép hiteles képviseléséhez.

Harmadik tézissel azt hangsúlyozom, hogy a populista politikusok tudatosan osztják meg a közvéleményt és válnak önként maguk is népi ördögökké, és így a morális pánik tárgyává. A populista politika szembe megy a főáramú politikában konszenzus által övezett írott vagy íratlan normákkal. A populizmuskutató ezt normasértő vagy határsértő viselkedésmódként írja le, amely ugyan közel állhat a képviselni kívánt emberek hétköznapi felfogásához és magatartásához, de eltér a nem-populista politika bevett, viselkedést és kommunikációt illető magas elvárásaitól (Moffitt 2016, Ostiguy 2017). Esetünkben a határsértés túlmutat az íratlan szabályok be nem tartásánál, hiszen az – legalábbis az ellenfelek szerint – kikezdheti a liberális demokrácia alapjait. Ez a normasértés viszont elindít egy ellentétes negatív érzelmi dinamikát (csalódottság, reményvesztettség, harag, düh, félelem) azok részéről, akik nem tudnak a populista vezetővel azonosulni vagy, akik vállalt életmódjuk, érték- és hitrendszerük miatt kívül rekednek a morális barikádon. Ők devianciaként élik meg ezt a viselkedést, és így ellenérzést válthat ki belőlük azt eredményezve, hogy kétségbe vonják e politikusok szándékait és legitimitását.

Általánosságban a populista morális küzdelem népi történetekbe (Klapp 1949), népi elméletekbe (Stoker et al. 2018:255–265) vagy populista mítoszokba (Casullo 2020) ágyazódik, ahol a népi hős (karizmatikus vezető) legyőzi a népi ördögöt (elit, veszélyes mások). Gerry Stoker és kollégái (2018) megközelítésében ezek a népi elméletek az emberek azon hiedelmeit sűrítik magukba, amelyek a világ működésére adnak valamilyen választ függetlenül attól, hogy azok gyakran ellentmondásosak. A népi elméletek különböznek a koherens politikai tudástól, gondolkodástól és ideológiáktól abban, hogy kevésbé összetett, szisztematikus, lazább és leegyszerűsítő hálózatai a képzeteknek, ötleteknek és ideáknak. Röviden: arra szolgálnak, hogy érzelmeket mobilizáljanak és az emberek értelmezni, értékelni tudják a politikai, társadalmi és gazdasági történéseket és folyamatokat. Képesek lesznek azonosítani az egyes szereplőket, kategóriákat, ideálokat és antiideálokat, azaz: a jó és a rossz politikát és politikusokat.

A vezetők számára több stratégia is rendelkezésre áll a populista stílus repertoárjából, hogy a kívánt érzelmeket előcsalják a választókból. Orbán Viktor példáján keresztül szemléltetem a különböző stratégiákat. A magyar miniszterelnök régóta tudatosan vállalja magára a populista politikus szerepét és látja annak kettős értékelését: egyfelől igazmondással azonosítja, amely része az általa képviselt közösség „természetrájának” (Orbán 2016b), másfelől olyan bélyegként írja le, amit a „globalista elit” süt rá azokra, akik kiállnak a valóság, a valóságos emberek életösztönei, vágyai, álmái és reményei mellett (Orbán 2017). De pontosan látja azt is, hogy a populizmus egy célravezető stratégia a modern politikában:

„[E]gyetlen megkerülhetetlen, kiválthatatlan és leválthatatlan erő, hatalmi tényező van, és ez a magyar nép. Ahogy Lincoln mondta: a népből, a néppel, a népért. Ma már ilyet persze nem szabad mondani, mert ez populizmus. De amelyik párt ezt megérti, rájön a nyitjára, megtalálja a módját, hogy ne vezérlőeszméket, hanem az embereket, a népet, a nemzetet szolgálja, és hajlandó is e szerint cselekedni, az maga is megkerülhetetlen erővé válik. Ezek vagyunk ma mi” (Orbán 2021d).

Ez a stratégia a morális felsőbbrendűség érzetével párosul. A magyar miniszterelnök a migrációval kapcsolatos politikai vitákban úgy fogalmaz: „Ebben a küzdelemben, bevallom őszintén, mi erkölcsi fölényben érezzük magunkat” (Orbán 2019). A populisták számára ez a pozíció cél és eszköz is egyszerre.

A jelen írás egy tipológiát állít fel arra vonatkozóan, hogy a vezetők miként alakíthatnak ki saját maguk körül egy negatív és pozitív pólussal rendelkező mágneses mezőt, illetőleg milyen stratégiákra támaszkodhatnak az érzelmi hullámok generálása tekintetében. Négy eltérő stratégiát különböztetek meg a vezető szerepétől (a démonizáció alanya vagy tárgya) és (proaktív vagy reaktív) jellegétől függően. A magyar empirikus példák e stratégiák illusztrálására szolgálnak. A magyar eset kifejezetten gazdag példákban, hiszen azzal, hogy a rezsím (Körösényi–Illés–Gyulai 2020) középpontjában a karizmatikus vezető és a populizmus áll a populista repertoár alkalmazása is teljesebb. A tárgyalt négy eset: a migrációs válság, az implicit módon homofóbiát mutató gyermekvédelmi törvény, a felhatalmazási törvény és az Európai Néppártból való kilépés. Ahhoz azonban, hogy populista politikáról vagy stílusról beszéljünk nem szükséges, hogy minden stratégia megjelenjen. Ezért fontos azt is aláhúzni, hogy az érzelmegeneráló stratégiák kutatói elemzése és megértése jelentőségükben jóval túlmutatnak az egyes eseteken, hisz azok bár eltérő mértékben, de jellemzőek lehetnek a világ más populista politikusaira is, ahogy azt számos esettanulmány is mutatja (lásd pl.: Androvičová 2017, Bernáth–Messing 2015, Erős 2019, Gerő–Sik 2020, Joosse 2018b, Pepin–Neff–Cohen 2021).

Bár az illusztrálásra szolgáló esetek jobboldali szereplőkhöz köthetők, ugyanakkor a jelenség nem ismeretlen a baloldali populizmus számára sem. A morális pánik tudatos használata mutatkozhat meg azon vélt vagy valós (strukturális) egyenlőtlenségek (például: a *#metoo*, a *Black Lives Matter* és az *Occupy* mozgalmak) és veszélyek (például: atomenergia, kapitalizmus, klímaváltozás, illiberalizmus, szegénység) felnagyításában is a baloldalon, amellyel a társadalom morális állapotát kívánják leírni. Ezen a ponton azt is meg kell jegyezni, hogy lényegtelen a tudományos elemzés szempontjából, hogy a morális pánik és eufória mögött meghúzódó érzelmek indokolhatók, igazolhatók vagy, hogy van-e valóságalapjuk. Ennél kritikusabb, hogy ezeket a generált attribúciós folyamatokat elemzőként és kutatóként felismerjük-e. Döntő tényező tehát a kutatói távolságtartás, azaz, hogy a jelenséget vizsgáljuk, de morális alapon ne értékeljük, mert akkor a kutató is részévé, sőt akár gerjesztőjévé is válhat a morális pániknak (vö. Cohen 2011 [1972]:xxxix–xliv).

A tanulmány két módon járul hozzá a jelenség megértéséről folyó szakmai diskurzushoz. Bár az analitikus keret kulcsfogalmai, mint a morális pánik, morális eufória, morális vállalkozás és hősies/karizmatikus vezetés több ponton kapcsolódnak érintőlegesen a szakirodalomban, kevesen tárgyalják a fogalmak átfedéseit. Az érvelés központjában a vezető és az általa keltett érzelmek állnak. Morális vállalkozói tevékenysége teremti meg és tartja fent a saját maga és a mások felé irányuló morális pánikot. Ezzel párhuzamosan igyekszik a pozitív érzelmi hullámokra fókuszálni és kihasználni azokat azáltal, hogy magát a referenciacsoport képviselőjeként és a követők által nagyra értékelt tulajdonságok birtokosaként tünteti fel. Amennyiben sikerrel jár, karizmával ruházzák fel követői. A két dinamika elválaszthatatlan egymástól. A második hozzájárulás az olyan populista repertoár feltárása, amely az érzelmi kapcsolatok kialakítására és fenntartására használhatnak a politikai vezetők. A morálispánik-generálás stratégiáit egy új tipológia keretében különböztetem meg, amely a magyar eset feltárásán túl kiinduló pontként vagy analitikus keretként szolgálhat a későbbi empirikus elemzések számára.

A tanulmány négy további fejezetre tagolódik. Az első fejezet röviden bemutatja a morális pánik és eufória elméletét, valamint kapcsolatát. A második fejezet az érvelést az említett fogalmak relációjába helyezi, kibontva a vezetők körül kialakuló érzelmi viszonyrendszert. A harmadik fejezet elmozdul az elméleti szintről és az említett magyar eseteken keresztül feltárja az érzelemgerjesztő stratégiák különböző típusait. Ennek eredményeit egy tipológiában összegzem. Végezetül, az utolsó fejezet visszatér egy absztraktabb szintre: az elméleti érvelésből és a magyar esetekből levont következtetések alapján előrevetít néhány lehetséges jövőbeli kutatási irányt.

MORÁLIS PÁNIK ÉS EUFÓRIA

A morális pánik fogalma elsősorban azon kutatók számára lehet ismerős, akik a társadalmi problémák (devianciák) és konfliktusok létrejöttét és az azokra adott állami, társadalmi és médiareakciókat vizsgálják (lásd a fogalomról magyarul bővebben: Kitzinger 2000). Általánosságban a fogalom egy olyan állapotot vagy helyzetet jelöl, amelyben a társadalom érzelmi reakciót ad egy veszélyforrásként észlelt etnikai, vallási vagy életviteli szempontok mentén jól körül határolható kisebbségi csoportra vagy egyénekre. A fogalmat Jock Young (1971) vezette be, de csak Cohen (2011 [1972]) munkájának köszönhetően vált igazán ismertté. Cohen az 1960-as évek angol „mod” és „rocker” zenei szubkultúrák zavargásai által keltett társadalmi reakciókat vizsgálta. Azt is szemlélteti, hogy az adott érzelmi reakciók hogyan hatottak a szociálpolitika formálódására és a veszéllyel kapcsolatos percepciókra. Megfogalmazásában a morális pánik létrejöttének folyamatára fókuszál:

„[e]gy állapotot, epizódot, személyt vagy személyek csoportját fenyegetésnek nyilvánítják a társadalmi értékekre és érdekekre nézve; természetét stílizáltan és sztereotip módon mutatja be a tömegmédiá; a morális barikádokon hírszerkesztők, püspökök, politikusok és más, helyesen gondolkodó emberek állnak; társadalmilag elismert szakértők fejtik ki diagnózisukat és megoldásaikat; kidolgozzák az azzal való megküzdés módjait vagy (még gyakrabban) elfogadják azt; az állapot ezután eltűnik, elsikkad vagy rosszabbra fordul és jobban láthatóvá válik. A pánik tárgya néha egészen újszerű, máskor pedig olyasvalami, ami már elég régóta jelen volt, de hirtelen a rivaldafénybe kerül. Néha a pánik elmúlik és feledésbe merül, s csak a folklórban és a kollektív emlékezetben marad meg; máskor komolyabb és tartósabb következményei vannak, és változásokat idézhet elő a jogszabály vagy a társadalompolitika alkotásban vagy akár abban, ahogy a társadalom felfogja saját magát” (Cohen 2011 [1972]:1).

Ezt a társadalmi szorongást elsősorban a „népi ördögök” megjelenése vagy jelenléte váltja ki. Viselkedésüket deviánsnak ítélik meg a társadalom egyes tagjai. A népi ördögök kikezdi és „veszélyeztetik” a társadalom építőköveit: az addig megkérdőjelezhetetlennek tűnő, konszenzuális értékeket és normákat. Cohen (2011 [1972]:2) egyenesen úgy fogalmaz, hogy ők a „vizuális emlékeztetői mindannak, amilyenek nem szabad lennünk.” Az észlelt eltérés félelmet kelt, beindítva azt az attribúciós folyamatot, amelyet démonizációnak nevezünk (Goode–Ben-Yehuda 2009).

Az érzelmi dinamikák másik oldala sem ismeretlen a devianciakutatók számára, bár lényegesen kevesebb figyelmet kapott. Cohen (2011 [1972]:5) expliciten hivatkozik Orrin E. Klappre (1954), aki a hős, a gonosztevő és a bolond társadalmi kategóriáival és azok megkonstruálásával foglalkozott munkáiban. A hős sztereotipikus figurája elsősorban a jó és a rossz morális küzdelmében jelenik meg (Goode–Ben-Yehuda 2009:38, Cohen 2011 [1972]:11–12). A démonizáció folyamatában a mi és ők megkülönböztetését a népi hős és a népi ördög reprezentálja. Persze ezek a szerepek mindig függenek attól, hogy a morális barikád melyik oldalán állunk.

Flinders és Wood (2015) munkája volt az első, ami elméleti keretbe foglalta a morális pánik tükörfogalmait:

- Morális eufória: „a »népi hősök« feltételezett morálisan igaz tevékenysége kapcsán kialakult öröm, megkönnyebbülés és remény pillanatnyi intenzív, aránytalan és drámai megnyilvánulása a társadalomban.”
- Népi hős: társadalmi cselekvő (csoport, közösség, egyén), „akit feltételezett morális áldozatvállalása miatt szeretet és áhítat övez a társadalomban.”
- Istenítés: „olyan szimbolikus, keretező és diszkurzív folyamat, amely révén bizonyos szereplők isteni tulajdonságokkal ruházzák fel” (Flinders–Wood 2015:644).

Leegyszerűsítve: a népi hősök megtestesítik a közösség törekvéseit, értékeit és megszemélyesítik mindazt, amit jónak tartunk. A morális eufória pillanatában „a »népi hősnek« bizonyos jellemzőket tulajdonítanak, amelyeket annyira figyelemre méltónak vagy kivételesnek tekintenek, hogy azonnal szinte emberfeletti, isteni státuszba helyezik őket” (Flinders–Wood 2015:645). Az elismerés nem csak a korábbi eredményeknek szól, hanem annak az ígéretnek is, hogy a társadalmi problémákat orvosolják a jövőben. Támogatóik beléjük investálják reményeiket és olyan tulajdonságokat vélnek felfedezni a hősben, amelyek számukra ideálissá vagy vonzóvá teszik (Conger–Kanungo 1987, Gardner–Avolio 1998). A kollektív erőfeszítések katalizátorává és szimbólumává válnak.

A szakirodalom alapján összesen hat kritérium segítségével fogalmazhatjuk meg a két érzelmi dinamikát (1. táblázat). Egyrészt Erich Goode és Nachman Ben-Yehuda (2009:33–39) öt pontban sűrítették definíciójukat, amelyet Flinders és Wood is alkalmazott támpontként a morális eufória definiálása során. Másrészt ezt egészíthetjük ki David Garland (2008) egy további kritériumával arra vonatkozóan, hogy milyen mélyebb jelentést hordoz a népi ördögök és hősök megjelenése (6. pont).

1. táblázat. A morális pánik és a morális eufória kritériumai (Flinders–Wood 2015: 646 táblázata alapján)

Morális pánik		Morális eufória	
1. Negatív feltételezések:	Fokozott aggodalom, amely egy bizonyos egyén vagy csoport tettei és viselkedése és azok feltételezett negatív következményei miatt alakul ki.	1. Pozitív feltételezések:	Fokozott imádat, amely egy bizonyos egyén vagy csoport viselkedése és azok feltételezett pozitív következményei miatt alakul ki.
2. Ellenséges hangulat:	Az érintett egyént és csoportot „népi ördöggként” azonosítják, úgy ítélve meg, hogy veszélyt jelentenek a meglévő társadalmi értékekre és normákra.	2. Eufórikus hangulat:	Az érintett egyént és csoportot „népi hősként” azonosítják, úgy ítélve meg, hogy a társadalom értékeit és normáit valósítják meg vagy védik meg.
3. Konszenzus:	Minimális egyetértés jön létre a társadalom egészében vagy meghatározott szegmenseiben azt illetően, hogy a fenyegetés valós, súlyos, és azt az érintett egyén vagy csoport deviáns tevékenysége és viselkedése eredményezi.	3. Konszenzus:	Minimális egyetértés jön létre a társadalom egészében vagy meghatározott szegmenseiben azt illetően, hogy az érintett egyén vagy csoport tevékenysége és viselkedése pozitív hatással van a társadalomra.
4. Aránytalanság:	A kockázat vagy fenyegetés mértékéhez viszonyítva aránytalan érzelmi válaszreakció.	4. Aránytalanság:	A reálisan megvalósítható változáshoz képest túl magas elvárások a feltételezett pozitív hatással kapcsolatban.
5. Változékonyság:	A morális pánik rendkívül ingatag, és olyan gyorsan eltűnhet, ahogy megjelent a közérdeklődés csökkenése vagy a híradások más témára váltása miatt.	5. Változékonyság:	A morális eufória rendkívül ingatag, és hajlamos gyorsan eltűnni, amit gyakran a szertefoszlott remények és ellenséges/elégedetlen hangulat vált ki előidézve egy átmenetet a „népi hősből a népi ördögbe”.
6. A romlás megjelenítése:	A népi ördög megjelenését egy mélyebb probléma tüneteként értelmezik a társadalomra vonatkozóan.	6. A kiválóság megjelenítése:	A népi hős megjelenése a társadalom morális státuszát és fölényét szimbolizálja.

A morális pánik és az eufória mindig párhuzamosan, egymással kölcsönhatásban jelentkeznek. A népi ördög konstrukciója a hős meglétét feltételezi (Klapp 1954). S fordítva: a hősiesség ambíciókkal rendelkező vezetők méltó ellenfeleket keresnek. A közösség szintjén a kollektív áldozati szerep válik dominánssá erősítve azt a védekező mechanizmust, amelyben a közösség eltúlozza önértékelését és morálisan felsőbbrendűnek írja le magát (Erős 2019:33). Ezen a ponton azonban felmerül a kérdés: milyen szerepet játszhatnak a morális pánik és a morális eufória kialakulásában és fenntartásában a populista vezetők?

VONZÁSOK ÉS TASZÍTÁSOK: A KARIZMATIKUS VEZETÉS ÉS A MORÁLIS PÁNIK

A tanulmányban amellettt érvelek, hogy a populista politikusok „mágneses mezőt” (1. ábra) hoznak létre maguk körül, s annak fényében egyesek távolodnak, elhatárolódnak tőlük, míg mások vonzódnak hozzájuk, azonosulnak velük és követik őket a végsőkig. Ezt a mezőt három érzelmi dinamika határozza meg: (1) a morális eufória, amely során a populisták népi hősként tűnhetnek fel, (2) a morális pánik, amely a politikai elit és a veszélyes mások megcímkezésére szolgál, valamint (3) az a morális pánik, amelyet a populisták a saját maguk irányába gerjesztenek.

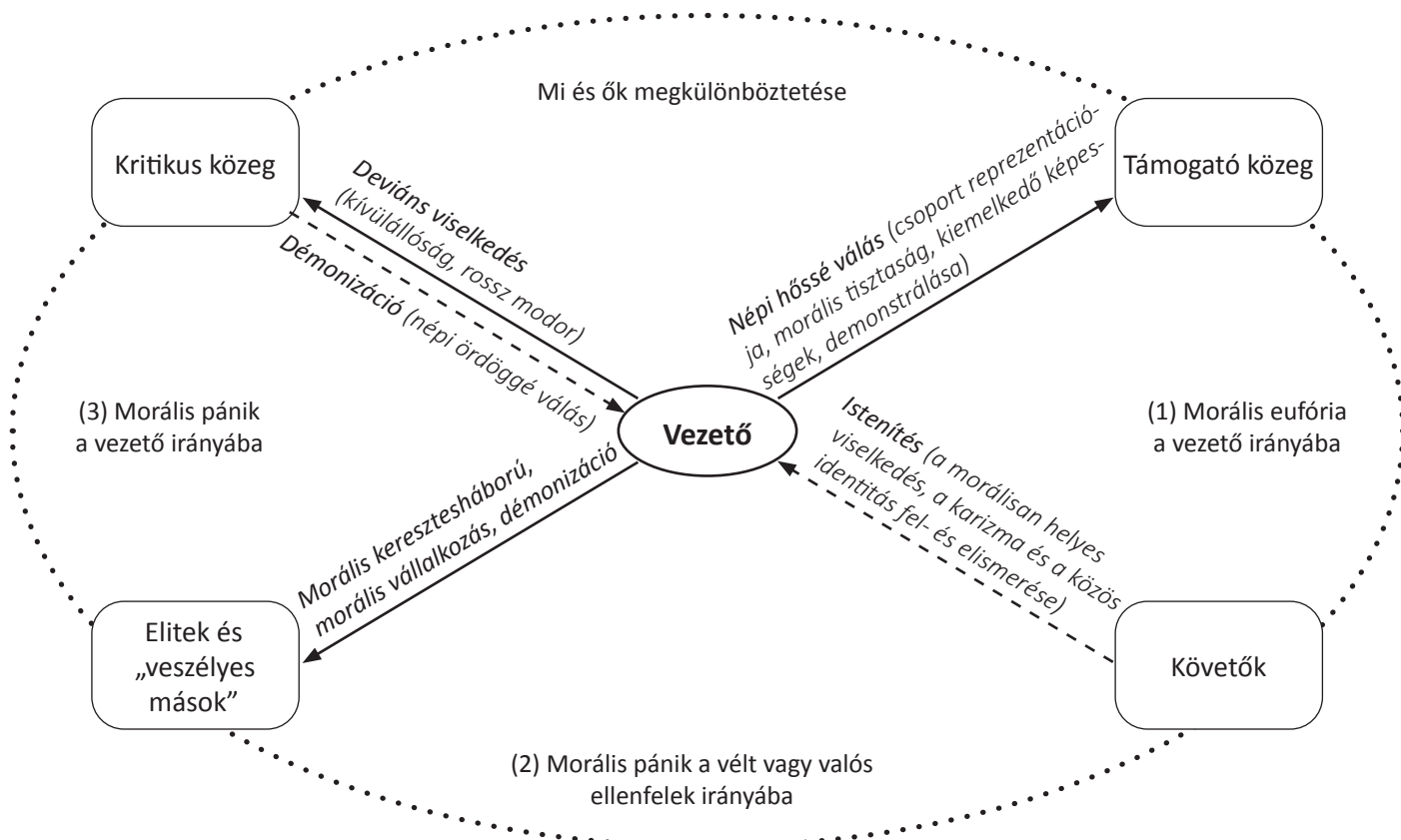
A mágneses mező (1) pozitív oldalán viszonylag magától értetődő lenne a karizmatikus kapcsolat jelenléte, de némiképp érthetetlenül Flinders és Wood (2015) az istenítés folyamatát nem kapcsolják össze a karizmával való felruházással. Itt a vezetők tudatosan próbálják magukat népi hősként feltüntetni, hogy a támogató közegből kiváltsák a karizma el- és felismeréséhez szükséges pozitív érzelmi reakciót, akik így valódi követővé válnak.

Ugyancsak nehezen találják meg a karizma helyét a populizmuskutatók is, mivel sokan azt az erős vezetővel azonosítják és emiatt zárják ki a karizmatikus vezetés koncepcióját a populizmus megértéséből (Mudde–Rovira Kaltwasser 2014). Ez a gondolat azonban ellentétes Max Weber eredeti szándékával (Metz 2021a). Az elmélet szerint a karizmatikus vezetés középpontjában nem egy objektíven megítélhető különleges képességű vezető, hanem egy kivételes érzelmi kapcsolat áll (Willner 1985:8), amelyben az adott vezetőt kivételesnek tekintik követői. Max Weber így fogalmaz: „*mindegy, (...) hogyan ítélnők meg etikai, esztétikai vagy bármilyen más szempontból »objektíve« helyesen: itt egyedül az a lényeg, hogy ténylegesen hogyan ítélik meg a »hívek«, a karizmatikus uralomnak alávetettek*” (Weber 1987:248). Ann Ruth Willner (1985:14–15) tovább pontosítja ezt a meghatározást: „*a karizma az emberek vezetővel kapcsolatos percepciói és válaszreakciói alapján határozható meg. A karizmatikus kapcsolat kialakításában nem az számít, hogy milyen is a vezető, csak az, hogy az emberek mit látnak a vezetőben.*” Másik oldalról megközelítve a karizmatikus vezető személye elválaszthatatlan attól a társadalmi drámától, amely megteremti tevékenységének és viselkedésének értelmezését és legitimitását (Blasi 1991:4–5, lásd még: Gardner–Avolio 1998).

Weber (1987:208–210, 215) számára a karizma az adott vezető hősiességébe vetett hiten alapul. Erre támaszkodva Orrin E. Klapp (1954:135) is hasonlóképp értelmezi a népi hős szerepét: „*A hős egy valós vagy képzelt személy, aki kiváltja a megfelelő attitűdöket és viselkedést*” azaz „*hírneve kollektív termék*”. A hős konstrukciója mögött túlzott elvárások húzódnak meg. Különösen válságok idején (Bligh–Kohles–Meindl 2004), de még normál állapotban is, az emberek jellemzően romantikus elképzelésekkel rendelkeznek a vezetésről és a vezetőkről (Meindl 1995, lásd még: Metz 2021b). Hajlamosak leértékelni a kontextuális tényezőket és túlértékelni a vezetés és a vezető szerepét és befolyását a kollektív cselekvés kimenetelében.

A karizma attribúció, amelyben a vezető hősiességét nyer a követői által, megegyezik azzal a folyamatokkal, amit Ernesto Laclau (2005) is leírt. Számára a vezető egy „üres jelölő” (*empty signifier*), amelyet a „nép” tölt meg tartalommal belé helyezve vágyait és követeléseit. A valóságban a vezetők azonban sohasem „üresek”, sőt

1. ábra. A populista vezető körül kialakuló „mágneses mező”

Forrás: saját készítés, egy korábbi ábra (Metz 2021a:91.) továbbgondolása alapján

„túlcsoordulnak” jelentéssel (*overflowing signifier*) (Ostiguy–Moffitt 2021). A vezetőben mindig konkrét sajátosságok (közvetített identitása, teljesítménye és fizikai megjelenése) mutatkoznak meg, amelyek végeredményében találkoznak a követők értelmezéseivel és elvárásaival. Ez azt is jelenti, hogy a karizma tulajdonítása vagy a hősi státusz kiérdemlése egy olyan folyamat következménye, amelynek a vezető nem lehet teljesen ura, de változatos eszközökkel igyekezhet azt befolyásolni. Kérdés, hogy miként hathatnak a vezetők erre a folyamatra és a morális eufória kialakulására.

A vezetők számára kulcskérdés, hogy olyan tulajdonságokat közvetítsenek magukról a potenciális támogató közegük irányába, amelyekről úgy vélik, hogy értékelni fogják és így ők kapcsolódnak az istenítés és a karizmaadományozás folyamatához (Bastardo 2020). A retorika erősítheti a karizma felismerését, de fakadhat korábbi eredmények, tapasztalatok felmutatásából és a kihívások leküzdéséből. A vezető számára kritikus, hogy hitelesen demonstrálja-e azt, hogy ő – mással ellentétben – küzd a közösségéért. A közös identitás megtestesítése tehát elősegítheti a karizmaadományozást. A vezető felemelkedése és elfogadása többek között azon múlik, hogy mennyiben reprezentálja és testesíti meg saját csoportjának legfőbb tulajdonságait, aspirációit, értékeit és normáit (Haslam–Reicher–Platow 2020, lásd még: Metz 2021b). Ha az emberek felismerik, hogy a vezető reprezentatív tagja a csoportnak és rendelkezik a közös identitáshoz köthető tulajdonságokkal, akkor hajlamosabbak felismerni karizmáját vagy hősi státuszát.

A vezetők ugyancsak kontrollálni és formálni kívánják a nyilvános megjelenésüket, a körük szerveződő tömegesemények rituáléját és szimbolikáját is (Glassman 1975), de meg akarják teremteni a számukra kedvező környezet is (pl. válságokat generálnak: Moffitt 2016, Körösi–Illés–Metz 2016). Ehhez ad hozzá az is, hogy az

emberek az észlelt krízishelyzetekben hajlamosabbak karizmával felruházni vezetőiket, ezzel elvárásokat és reményeket megfogalmazva a helyzet rendezésére (Bligh–Kohles–Meindl 2004). A morális pánikot hasonlóképp kell értelmezni. Mint társadalmi lelkiállapot meghatározza a politikai helyzetek értelmezését és értékelését, amelyet a populista vezetők igyekeznek minden eszközzel formálni és kihasználni.

Sokan felismerték már, hogy a morális pánik (2) a populista politikusok eszköztárát gazdagítja (Joosse 2018b, Pepin-Neff–Cohen 2021, Bernáth–Messing 2015, Erős 2019, Gerő–Sik 2020, Androvičová 2017, Krzyżanowski 2020), de a kapcsolata a karizmatikus vezetéshez sem jelent új felismerést. Már Goode és Ben-Yehuda (2009:246) is rámutattak arra, hogy a morális pánik és a karizmatikus vezetés hasonló izgalmat és intenzív érzéseket generál. Paul Joosse (2018b:999–1000) további párhuzamokra mutatott rá. Először is, mindkét fogalom érzelmek és normatív nézetek egy pontban történő koncentrálódását jelöli, amelynek középpontjába egy egyént vagy egyének kis csoportját helyezi. Másodsor, a koncentráció hajlamos átfordulni oly módon, hogy azok, akikre viselkedésük vagy cselekedeteik miatt figyeltek fel, most már megtestesítik a társadalom erkölcsi helyzetét. Harmadszor, Joosse azt is aláhúzta, hogy Weber és Cohen hasonló ontológiai álláspontot vettek fel: ahogy Weber (1987:248) az emberfeletti tulajdonságok, úgy Cohen (2011 [1972]) a fenyegetettség kapcsán hangsúlyozta, hogy nem a tényleges jelenlétük az igazán fontos, hanem azok észlelése.

A hasonlóság felismerésén túlmutat Joosse (2018) munkája, amelyben emellett hozott fel érveket, hogy a karizmatikus vezetés és a morális pánik folyamata összekapcsolódnak és kiegészítik egymást. A tanulmány két tényezőt hangsúlyoz. Egyfelől a vezetők képesek felülkerekedni a politikai elit által támogatott és rájuk irányuló démonizálással szemben. Másfelől a karizmatikus vezetés lényegi eleme, hogy felforgassa a meglévő rendet és hagyományos szokásokat, valamint feszegesse a közösség értékrendjét. A vezetők képesek kreatív politikával a tradicionális vezetőket ördögökként láttatni. Joosse értelmezésében a két folyamat együttesen arra mutat rá, hogy a vezető tudatosan/természeténél fogva használja fel a morális pánik diskurzusait: pellengérré állítja a „népi ördögöket”, míg rombolja a tradicionális hatalmi struktúrákat. A vezető ilyen irányú tudatos tevékenységét írja le a morális vállalkozás fogalma. A kifejezést megalkotó Becker (1963) szerint a morális vállalkozók olyan egyének, csoportok vagy szervezetek, amelyek felelősséget éreznek az iránt, hogy meggyőzzék a társadalom egy részét egy bizonyos norma- és értékrendszer kidolgozásának szükségességéről és érvényesítéséről. A morális vállalkozók fontos szerepet töltenek be adott személyek vagy viselkedések pozitív vagy negatív címkézésében vagy e címkék eltávolításában. Richard Posner (1998) nem hivatkozik egyáltalán Becker munkájára, de hasonlóképpen írja le a morális vállalkozást. Számára a morális vállalkozók olyan személyek, akik képesek megváltoztatni a társadalom morális szerkezetét. A racionális érveket javarészt mellőzve egyszerre hivatkoznak az érintettek önértékére és érzelmeire. Megtanítják, kit kell szeretni, kit kell utálni, kiért kell rajongani vagy kitől kell félni.

A morális vállalkozók tudatosan alakítják a társadalmi normarendszer határait, amellyel azt is meghatározzák, ki számít kívülállónak vagy deviánsnak. Becker (1963) szerint a deviancia nem az egyes személyek vagy csoportok által felvállalt életstílus vagy cselekmény minőségén múlik, hanem annak az eredménye, hogy a társadalmi kereteken kívül helyezik őket. Az elmélet azon az előfeltevésen nyugszik, hogy a deviancia nem egy bizonyos viselkedés velejárója, de nem is a szabályszegés közvetlen következménye, hanem annak eredménye, hogy egy erősebb erkölcsi vállalkozó alkalmazza sikeresen ezt a címkét a szabálysértőre. A morális vállalkozás a határok kijelölésével erősítheti a polarizációt a társadalomban (Sunstein 2000). A vezetők hasonló gondolkodású emberek közösségét próbálják kialakítani, amelyek a politikai frontvonalak megszilárdítása mellett a feleket szélsőségesebb irányba is lökhetik.

A karizmatikus vezetés az ellenfelek kontrasztjában kristályosodik ki igazán. Joosse (2018a) kétféle riválist különböztetett meg: a méltatlan kihívókat és a kolosszális játékosokat. Az első kategória, amelyet Klapp (1954)

„bolond” figurájával lehet párhuzamba állítani, az adott körülmények között karizmatikusnak definiált képességek (pl. kompetencia, komolyság és határozottság stb.) hiányát takarja. A populista politika szempontjából a kolosszális ellenfelek nagyobb súlyt kapnak, hiszen ők illeszkednek a vezető ambícióihoz. Klapp (1954) amellett érvelt, hogy az ellenségek és a hősök szerepei végérvényesen összefonódtak. A gonosz figurája segít a hősiességet kívánó helyzet kialakításában és hangsúlyozza a hős jelentőségét. A hős morális felsőbbrendűsége a népi ördöggel való szembenállásán nyugszik. Általánosabb szinten, de szélsőséges példákon (német nemzeti szocialisták, mccarthyizmus és az Egyesült Államok háborús ellenségei) keresztül, Murray Edelman (1988:80–82) is arra a megállapításra jutott, hogy a pozitív vezetői karakter megkonstruálása együtt jár az ellenségek kijelölésével. Úgy érvel, hogy a vezető saját önképének kialakításával létrehoz egy olyan morális perspektívát, amely mentén a személy bemutatja a társadalmi valóságot megnevezve ellenfeleit és ellenségeit.

A méltó ellenfeleket „negatív karizmával” ruházzák fel és démonizálják. Weber (2009:78, 341) többször rámutatott, hogy a válságok felkeltik az emberek éhségét a karizmatikus vezetőre, de – s bár erre ő nem tér ki – egyidőben el is indul a bűnbakkeresés azon személyek irányába, akiket felelősség terhel a kialakult helyzetért. A negatív karizma egy immorális karaktert és olyan cselekvést jelenít meg, amelytől a karizmatikus vezetéssel ellentétes hatást várnak el. Phillip Smith (2000:103) összekötötte a negatív karizma és a – morális pánikra jellemző – démonizálás folyamatát: „[a] karizmatikus vezető szeretete gyakran (...) együtt jár a gonosz gyűlöletével, amely ellen harcolnak, ez azonban (...) fel fog erősödni, mivel ez a vélt gonosz (...) egy sajátos „népi ördögben” testesül majd meg” (Smith 2000:103).

A populista politikusok által betöltött népiördög-szerepről (3) és a heves negatív fogadtatásról rendszerint kevés szó esik. Nem lehet kétségünk afelől, hogy a morális vállalkozás magával hozza a rombolást is, amely okkal vált ki ellenérzést sokakból. Már Joseph Schumpeter (2006:83) is felismerte a vállalkozás és a tágabban vett politikai ágencia kettős természetét. Az innováció összekapcsolódik a „régirend” kreatív lerombolásával. A karizmatikus vezetők előtt elvárás, hogy szétzúzzák, felforgassák a már meglévő rendet: a szabályokat, a tradíciókat és a szentségeket. De ami ennél is fontosabb az az, hogy ők lesznek a rend, az értékek és a normák kizárólagos forrásai (Weber 1987:250). A vezető karizmatikus kinyilatkoztatásában egyszerre jeleníti meg az általa felajánlott víziót és a politikai közösségre kiszabott morális kötelességet. A cél a lojális követők csoportjának kialakítása, de ez a morális határmegvonás elkerülhetetlenül magával hozza az ellenállást és a tagadást is. Hasonlóképp értelmezhető a populizmus célrendszere is: a megváltás politikájának ígérete (Canovan 2005) mellett megkérdőjelezi a liberális demokráciák normáit, a politika általános szabályait és a politikai korrektséget, amellyel a populista vezetők tudatosan vonják mások haragját magukra. Számukra a populizmus valamiféle normasértés vagy deviancia, amely csupán az elrettentés okán népi ördöggé ott van mindig a falra festve, még ha nem is jelentős a veszély. Willner (1985) nagyon pontosan rámutatott arra, hogy a karizmatikus vezetők ritkán váltanak ki semleges vagy közömbös reakciót a társadalomban: „A követőik istenként kezelik [a karizmatikus vezetőket], viszont azok, akik nem fogékonyak a karizmájukra ördöggé festik le. Bármilyen típusú és intenzitású érzelmeket is generálnak, még ellenfeleik is felismerik és félik őket” (Willner 1985:7). Azaz: a kívülálló számára a populista vezetők negatív karizmával rendelkeznek, akiktől van miért félniük, hiszen megvan hozzá a képességük, hogy ártsanak.

Fontos itt még egyszer aláhúzni: a populista vezetők közvetlenül csak a kétirányú morális pánikra lehetnek hatással, amely az érintett feleket is morális küzdelembe hívja. A vezetővel való azonosulás és a harcban elért győzelmek és dominancia pozitív érzéseket kelt. A tanulmány azokra a helyzetekre koncentrál, amelyben a vezetők morális pánikot generálnak és hősként tűnhetnek fel. A következő részben megkülönböztetem a lehetséges morálispanik-generáló stratégiákat a 21. század eleji magyar példákon keresztül.

A MORÁLIS PÁNIK GENERÁLÁSÁNAK STRATÉGIÁI ORBÁN VIKTOR POLITIKÁJÁBAN

A generált morális pánik különböző formákat ölthet (2. táblázat), amelyek két kulcsfontosságú dimenzió mentén különböztethetők meg. Az egyik dimenzió a vezetés jellegét vizsgálja, amely szerint a politikai vezető keresheti a morális pánik kialakítására a lehetőséget provokálva ezzel ellenfeleit, máskor viszont a vezető kész helyzet előtt találja magát, amit reaktív módon értelmez. A másik dimenzió a vezető szerepére fókuszál, pontosabban arra, hogy a vezető a morális pánik melyik oldalán kíván állni. A vezető démonizálhat egyes csoportokat vagy személyeket. S így az elsődleges célja az ellenségkép kreálása és a feléjük irányuló érzelmek generálása válhat. Ugyanakkor a vezető célja lehet az is, hogy kikényszerítse az ellenfelek fokozott támadásait saját maga felé. A vezető így a morális küzdelemben védekező szerepbe helyezkedik vagy abban találja magát. Minden esetben támogatói szemében a vezető hősként jelenik meg, de eltérő érzelmi dinamikának az eredményeként. Ennek alapján négy stratégiát – a boszorkányüldözést, az áldozattá válást, a barikádépítést és a karanténba kerülést – különböztet meg, amelyeket magyar példákkal illusztrálok. Orbán Viktor döntései és politikája lehetőséget nyújt számunkra, hogy a populisták repertoár különböző stratégiai szubsztantív jellegzetességeit és különbözőségeit kibontsuk és feltárjuk.

Boszorkányüldözés

A boszorkányüldözés a morálispánik-generálás egyik klasszikus példája. Egy olyan proaktív démonizációról beszélünk itt, amelyben a vezető egy általa normasértőként megjelölt, jól körülhatárolható csoportot vesz célba. Az elkülönítés mögött identitáspolitikai vagy ideológiai konfliktusok állnak, amelyben a vezető az általa képviselt közösség védelmében lép fel az adott csoportokkal szemben.

2. táblázat. A morális pánik generálásának stratégiai

		A vezető szerepe	
		Démonizáció alanya	Démonizáció tárgya
A vezetés jellege	Proaktív	<p>Boszorkányüldözés</p> <p>Cél: a morális alapokon való támadás megindítása a feltételezett devianciával szemben.</p> <p>Démonizáció iránya: a népi ördög a társadalmon belül mutatkozik meg.</p> <p>Démonizáció jellege: az ellenségkép kreálás proaktív.</p> <p>Példa: <i>az implicit módon homofóbiát megjelenítő törvénykezés</i></p>	<p>Áldozattá válás</p> <p>Cél: a morális alapokon való védekezés a deviánsnak beállított személyekkel vagy csoportokkal szemben.</p> <p>Démonizáció iránya: a démonizáció elsősorban a vezetőre irányul.</p> <p>Démonizáció jellege: egy látszólag indokolatlan proaktív stratégiai döntés kívánt következménye a mások ellenézésének kiváltása.</p> <p>Példa: <i>felhatalmazási törvény</i></p>
	Reaktív	<p>Barikádépítés</p> <p>Cél: a közösség morális alapokon való megvédezése az addig ismeretlen deviáns viselkedési mintázatokkal szemben.</p> <p>Démonizáció iránya: a feltételezett veszély a közösségen kívülről érkezik.</p> <p>Démonizáció jellege: az ellenségkép-kreálás egy szituációra reakció.</p> <p>Példa: <i>migrációellenes politika</i></p>	<p>Karanténba kerülés</p> <p>Cél: a képviselt közösség elzárása a deviánsnak vélt csoportoktól.</p> <p>Démonizáció iránya: a démonizáció a vezetőre irányul elsősorban, amely a korábbi döntései és kijelentései nem kívánt következménye.</p> <p>Démonizáció jellege: a vezető egy kialakult helyzetre reagál, de itt kényszerpályára kerül.</p> <p>Példa: <i>a Fidesz kilépése az Európai Néppártból</i></p>

Forrás: saját készítés.

Magyarországon ez a stratégia mutatkozott meg az implicit módon homofóbiát mutató törvénykezésben, amellyel a magyar társadalom melegellenes attitűdjeire (Takács–Swart 2021) tapintott rá az orbáni vezetés. A vezetői proaktivitást az is jelzi, hogy a morális küzdelem nyugati kontextusból került áttemelésre, átvéve az ott megjelenő értelmezési kereteket és elrettentő példákat, hiszen ez a társadalmi konfliktus ugyan periodikusan (különösen az éves Budapest Pride fesztivál és ellentüntetések alkalmával) előtérbe került, de a politikai napirendet és közbeszédet soha nem határozta meg. Ettől függetlenül a Fidesz e politikája korántsem előzmény nélküli.

2017-ben előbb a kisebbik kormánypárt, majd a kormány is támadni kezdte a társadalmi nemek (Gender Studies) egyetemi képzést, amelyet a vallott értékekkel szembenállónak és a marxizmus-leninizmushoz hasonló romboló ideológiaként írtak le (Barát 2022). 2018. augusztus 12-én végül a kormány döntése értelmében töröltődött azon korábbi 2015-ös rendelkezése, amely engedélyezte a szakindítást Eötvös Loránd Tudományegyetemen. A téma sokáig lappangott, csak elvétve elszólásokban jelent meg a kormányzati kommunikációban. Nagy felháborodást váltott ki az Országgyűlés házelnökének, Kövér Lászlónak azon kijelentése, amely a gyermekeket örökbe fogadni kívánó homoszexuálisokat a pedofilokhoz hasonlította. Fő katalizátor a 2020. február 9-én kirobbant Kaleta-ügy volt, amelyben fény derült arra, hogy a kormány által kinevezett Kaleta Gábor, az ország egykori perui nagykövete a számítógépén kiskorúakról készült pornográf felvételeket tárolt, ami a döntéshozókat a pedofil bűnelkövetőkre vonatkozó szigorúbb szabályozásra készítette.

Ezen a ponton az orbáni vezetés lépéskényszerbe került és az ellenszert a korábban Kövér László által megfogalmazottakban találta meg. Így került a pedofilok mellé a LBMTQ+ közösség a démonizáció középpontjába. A gyermekvédelemre hivatkozva 2020. május 19-én elfogadták a 2020. évi XXX. törvényt, melynek 33. paragrafusa lehetetlenné teszi a születési nem megváltoztatását (azaz pl. transznemű személyek nemének a jogi elismerését). Különösen figyelemre méltó, ahogy a kormány rendszerbarát ellenzékéeként működő Mi Hazánk tovább hajtotta a kormányzat által generált morális pánikot. A párt országgyűlési képviselője 2020. szeptember 25-én egy etnikai és szexuális kisebbségekre érzékeny mesekönyvet egy iratmegsemmisítő segítségével ledarált. Ez volt az első alkalom, amikor a gyermekeket megcélzó, a kormányzat által „homoszexuális propagandának” nevezett ügy az országos politikai napirend részévé vált és generált ellenmobilizációt az érintett csoportok és civil szervezetek részéről. Nem sokkal később, október 4-én már az addig javarészt a háttérben lévő miniszterelnök is megérkezett az addigra jól előkészített konfliktusba és így fogalmazott:

„Magyarországon vannak jogszabályok, amelyek a homoszexualitásra vonatkoznak. Ennek az alapját egy rendkívül toleráns és türelmes megközelítés adja, tehát a magyarok türelmesek ezzel a jelenséggel szemben. Sőt, a magyarok olyan türelmesek, hogy az ilyen típusú provokatív demonstrációkat is, nem mondom, hogy szó nélkül, de jól viseljük. Tehát nyugodtan mondhatjuk, hogy Magyarország a homoszexualitás tekintetében egy toleráns, türelmes ország, de van egy vörös vonal, amit nem lehet átlépni, és én ebben összegzem a véleményemet: hagyják békén a gyerekeinket!” (Orbán 2020a).⁴

A kormány stratégiája azonban nem volt mentes a külső hatásoktól. A már említett Kaleta-ügy mellett 2020. december 1-jén Szájer József, a Fidesz európai parlamenti képviselőjének a botránya is hatott a kormányzati kommunikációra. A képviselő a járványügyi előírások áthágásával egy melegeknek szervezett orgián vett részt Brüsszelben és az elfogásakor kábítószereket találtak nála. Az esetet követően lemondott. A kormány válaszképp felpörgette a morális pánikot.

⁴ Az üzenet illeszkedett a kormány korábbi politikai irányvonalába, amelyben a magyarok demográfiai növelését tűzte ki célul (pl. a családbarát szakpolitikai programok) és támadta azt, amelyet ezzel ellentétesnek írt le (nyitott társadalom koncepciója).

A korábban elindított örökbefogadást átalakító törvényt és az Alaptörvény biológiai nemeket hangsúlyozó 9. módosítását december 15-én elfogadták. A kormány szigorította az egyedülállókra vonatkozó örökbefogadási szabályokat, melyek korlátozzák az azonos nemű párok gyermekvállalási lehetőségeit is. Így csak kivételes esetben, a családpolitikáért felelős miniszter jóváhagyásával lehetnek egyedülállók is jogosultak az örökbefogadásra. Az alkotmánymódosítás a következőket emelte be a szövegbe: „Magyarország védi a gyermekek születési nemének megfelelő önazonosságához való jogát, és biztosítja a hazánk alkotmányos önazonosságán és keresztény kultúráján alapuló értékrend szerinti nevelést”, valamint „az anya nő, az apa férfi”.

A következő lépcső a pedofilelles gyermekvédelmi törvénymódosítást benyújtása volt 2021. május 25-én, amely teljes konszenzust hozott a politikai elitben (Harmati 2021). Ezt törte meg június 10-én az implicit módon homofóbiát mutató kiegészítés, amely megtiltja a homoszexualitás és a nemváltás népszerűsítését és megjelenítését fiatalok számára. A törvénymódosítások időzítése is szimbolikus, hiszen a melegbüszkeség hónapja közepén 2021. június 15-én fogadták el azokat. Később ezekben a kérdésekben nemzeti konzultációt indított a kormány és népszavazást írt ki az országgyűlési választások napjára.

Az orbáni vezetés célja elsősorban a morális pánikok által teremtett érzelmi állapot fenntartása. Ilyen volt például a 2010 utáni Orbán-kormányok számára a Gyurcsány Ferenchez kötődő 2006-os belpolitikai, majd a 2008–2009-es gazdasági, valamint a migrációs válság is (ez utóbbira még később visszatérünk). Ezt jelzi az is, hogy a szexuális kisebbségekkel kapcsolatos rendelkezések homályosak és nehezen érvényesíthetők voltak, de megosztotta a társadalmat, s megkötötte és elbizonytalanította az érintett személyeket és csoportokat. Végeredményében sikeresen vonta el a közvélemény és az ellenzék figyelmét a szakpolitikai kudarcokról és kérdésekről (pl. a kínai Fudan egyetem ügye, vagy a közoktatás és az egészségügy állapota) és a koronavírus-járvány által teremtett gazdasági nehézségekről. Az említett módosítás megbontotta a pedofiliára vonatkozó szigorításokkal kapcsolatos általános politikai konszenzust, s kiprovokálta az ellenzék morális kategóriák mentén megfogalmazott heves érzelmi reakcióját. Ez a démonizáció ellentétes irányát jelenti, amelynek középpontjában a miniszterelnök és a kormánypárt állt. A meleg közösségeket a pedofilokkal összemosó törvényjavaslatot az ellenzék (Index.hu 2021) és az érintett csoportok (Nyilas 2021) kirekesztőnek és gyűlöletkeltőként írták le, és 2022. június 14-én tüntetést szerveztek a Parlament épülete elé. Sőt, komoly nemzetközi visszhang keretében az Európai Bíróság erre a törvényre hivatkozva indította el a kötelezettségszegési eljárást az esélyegyenlőség és az alapvető jogok védelmében (Körömi 2021). Bár az ellenzéki választási koalíció tagjaként a Jobbik megszavazta a törvényt, de az ellenzék miniszterelnök-jelölt Márki-Zay Péter volt az egyetlen, aki ellentétes, populista (határsértő) stratégiát követett és a miniszterelnökhöz közelálló és kormánytagok vélt vagy valós homoszexualitására hivatkozva a Fidesz álláspontjának hitelességét kérdőjelezte meg (Szily 2021). Ez azonban a morális pánikhoz kapcsolódva széles körben felháborodást keltett az ellenzék körében. Bár a témát elsősorban arra kívánta használni az orbáni vezetés, hogy kiélezzék és morális kérdésként tálalják a 2022-es választásokat, azonban ezt végül felülírta Gyurcsány Ferenc népi ördöggé és az orosz-ukrán háború kapcsán az ellenzék felelőtlen és méltatlan kihívókként való tálalása.

Ebben a történetben Orbán Viktor – legalábbis saját szerepértelmezése és követői szerint – a népi hős: megvédi a morális értéként kezelt normalitást, azaz a konzervatív-keresztény családmódellet és életformát, az „LMBT-örülettől” (Orbán 2021b). A szerep hitelességét erősíti a miniszterelnök maskulin, családapa és nagypapa imázsa, amelyet a magánéletéből és hétköznapjaiból kiemelt és a különböző médiacsatornákon közreadott képek, videók és történetek teremtettek meg. Ez az imázs – függetlenül annak valóság tartalmától – azt kívánja hangsúlyozni, hogy a miniszterelnök családapaként/nagypapaként úgy éli mindennapi életét, államférfiként úgy viselkedik, amit az adott kontextusban elfogadottnak, megszokottnak és követendőnek tartanak. Végeredmé-

nyében a morális érték összemosódik a vezető karakterével. A morális küzdelem által teremtett kontraszt is ezt emeli ki. A nyugatról származó elnyomás érzete párosul egy pozitív gondolattal a jövőre nézve: „egy olyan személy, aki olyan, mint mi, megért minket és megvéd minket.” Ezt az imázst kívánta lényegében kikezdeni a miniszterelnök ellenzéki kihívója a már említett módon arra rámutatva, hogy valójában nem Orbán Viktor, hanem ő testesíti meg az igazi keresztény családfőképét.

Áldozattá válás

Az áldozati szerepbe helyezkedés azt eredményezi, hogy a boszorkányüldözés másik oldalára kerül a vezető. Fordított boszorkányüldözésről van tehát szó, amelynek célja elsősorban nem az ellenségkép kialakítására irányul, hanem az ellenfelek támadásának kikényszerítésére. A politikusok igyekeznek felvenni egy olyan morális szerepet, amelyben az őket ért támadásokat érdemtelennek és méltatlannak lehet leírni. Ebben az elsődleges dinamika a vezető irányában létrejövő démonizáció. Érdekes, hogy az érzelmeket kiváltó ügy sokszor tűnik indokolatlannak és pusztán provokációra szolgál.

Bár a közjogi értelemben vett rendkívüli politika megjelent már a migrációs válság során azzal, hogy a kormányzat létrehozta és élesítette a tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet kategóriáját 2015–2016-ban, mégis a koronavírus-járvány alatt elfogadott felhatalmazási törvény kapcsán vált igazán nyilvánvalóvá az önkéntes áldozati szerep kialakítására tett erőfeszítés. Az első felhatalmazási törvény (2020. évi XII. törvény a koronavírus elleni védekezésről) lényegében a vészhelyzeti rendeleti kormányzás alkotmányos időbeli korlátait puhította föl. A kormányt a törvény felhatalmazta, hogy a koronavírus-járvány elleni védekezéssel és annak káros hatásaival kapcsolatban rendelet útján kormányozzon. A törvény indokolatlannak tűnik, mert a kormánypártok kétharmados többséggel rendelkeztek, így a járvány alatt a jogszabályalkotásnak nem lett volna politikai korlátja. Azt is hozzá kell tenni, hogy az elvi lehetőség megvolt arra, hogy a képviselők jelenlétét akadályozza a járványhelyzet. Viszont ezen túlmenően nyilvánvalóvá vált az orbáni vezetés célja: az ellenzék provokálása.

S bár a magyar ellenzék időkorlátok közzé szorítva és parlamenti ellenőrzés mellett támogatta volna a rendeleti járványkezelést, a törvény beindított egy olyan régóta jelenlévő negatív érzelmi dinamikát, amely „demokráciaféltésként” írható le. A kormány korábbi politikájához hasonlóan itt is olyan kritikai hangok jelentek meg, amelyek elsősorban a túlzott hatalomkoncentráció és demokrácialebontás veszélyét hangsúlyozták. A diskurzus arra is kitért, hogy a törvény az amúgy is megkérdőjelezett alkotmánnyal sem összeegyeztethető. Ebben a narratívában újra „bebizonyosodott”, hogy Orbán Viktor maga a „népi ördög”, aki lerombolja a demokráciát.

A korábban bemutatott homofób indíttatású rendelkezésekhez hasonlóan ebben az esetben is a gyakorlati válságkezelést érintő kérdések szintjéről ideológiai/identitáspolitikai szintre kényszerítették az ellenzéki diskurzust. Az orbáni vezetés olyan kommunikációs csapdát állított, amelyben az ellenzék tagjai felelőtlennek tűnnek, akik csak saját hatalmi és ideológiai céljaikat tartják szem előtt ahelyett, hogy az emberek jólétével és egészségével törődnének. Ezzel párhuzamosan háborús retorikával emelték a tétet (Szabó 2020) és a járványhelyzet és az együttműködés (nemzeti konszenzus) kritikusságát hangsúlyozták. Orbán Viktor hősként lépett elő a cselekvőképességét hangsúlyozva, akinek szembe kell néznie a széthúzással és az ellenzék felelőtlenységével. A törvényről folytatott első parlamenti vitában úgy fogalmazott:

„...szeretném jelezni, a kormány kommunikációja továbbra is az emberekre összpontosít majd. Ezért mindenkit arra kérek, hogy se nyíltan, se sunyi módon ne provokálják a védekezésben dolgozókat, ideértve a kormány tagjait is (...) Az ország vezetői részéről, persze különböző felelősséggel, mint hallhattuk, hiszen a képviselőknek más a felelőssége, mint a kormányé, de mindannyian azért valamilyen mértékig az or-

szág vezetői vagyunk, és tudom tapasztalatból, hogy ilyenkor higgadságra, nyugalomra és határozottságra van szükség” (Orbán 2020b).

Később még nyilvánvalóbbá vált a stratégia:

„Örülünk az együttműködésnek, köszönjük, ha támogatnak bennünket, örömmel fogadjuk a tanácsokat, a biztatást, mi mindent örömmel fogadunk – de ezt a válságot Önök nélkül is meg fogjuk oldani. Ha most nem szavazzák meg, akkor is meg fogjuk oldani, és a kedvezményeket fönt fogjuk tartani. (...) A helyzet most is nehéz, és még nehezebb lesz, és én azt szeretném, hogy mindegy, hogy az ellenzék mitől fél, az legyen az ő dolguk, nekem 133 bátor ember kell, az ország 133 legbátrabb embere, és azok Önök itt, a kormánypárti oldalon, és ezért arra kérem Önöket, hogy ne rendüljenek meg, ne hátráljanak meg, ne bizonytalanodjanak el, bármit mondanak, vigyék végig azokat a döntéseket, amelyek legjobb meggyőző-désük szerint segítik az ország képességeit. Legyenek bátrak!” (Orbán 2020b).

Minél hevesebbek voltak a támadások, annál inkább mutatkozhatott a kormány a morális áldozat szerepében, akit helyes szándéka és politikája ellenére etikátlan támadások érnek. A kormányzat narratívájában kiemelték, hogy „boszorkányüldözés” folyik Magyarországgal szemben (Mandiner 2020). A morális pánik kétirányú természetét mutatja az is, hogy a kormánypárti narratívában a belföldi és külföldi ellenzék vagy hataloméhes és rosszindulattól fűtve élet- és oltásellenes (Presinszky 2021) vagy inkompetens (pl. a Pesti Úti Idősek Otthona kapcsán lásd a narratívát: pestisrácok.hu 2020) és együttműködésre alkalmatlan (a kormánypárti narratíváról lásd: origo.hu 2020)⁵.

A támogató közegben megmutatkozó morális eufória ezzel párhuzamosan a kormányzati vezetőbe vetett stabil és erősödő bizalomban mutatkozott meg (Metz–Árpási 2020). Ezt támogatta a kormányzat folyamatos sikerkommunikációja, amely többek között a katonai mozgósításra, a vakcina és az orvosi eszközök (lélegeztetőgépek) beszerzésére, az átoltottság szintjének emelkedésére és az időszakos járványügyi intézkedések enyhítésére fókuszált. Viszont itt is fontosabb volt, hogy kontrasztos képet alakítson ki a kormányzat. Párhuzamos narratívájuk azt sulykolta, hogy a fővárosi ellenzéki városvezetés alkalmatlan a válságkezelésre.

Barikádepítés

Klasszikus munkájában Cohen komoly szerepet szán azoknak, akik a morális barikádokon állnak és így eldönthetik, hogy mely viselkedés számít deviánsnak. A populista vezetők gyakran emelnek fel új barikádokat megkülönböztetve a közösségük teljes jogú tagjait a kívülállóktól. Itt nem egyszerűen a belső ellenség felkutatása a cél, ahogy a boszorkányüldözésnél, hanem egy kívülről érkező veszély elhárítása. Nem arról van szó, hogy a társadalomban egyes egyének vagy csoportok feladják az addig elfogadott normákat és értékeket (lásd például a különböző szubkultúrákat), hanem arról, hogy a közösség egy eltérő normarendszerrel néz szembe. Ilyenkor a vezetők gyakran kész helyzet előtt találják magukat.

A közép-európai államokban 2015 és 2016 között kialakult migrációs válság igen látványosan mutatja be ezt a stratégiát (Bernáth–Messing 2015, Androvičová 2017, Gerő–Sik 2020, Krzyżanowski 2020). Ezen államok számára a migráció és az eltérő kultúrájú közösségek megjelenése ismeretlen problémaként merült fel. Korábban elvétve jelent meg a probléma a magyar közéletben, azonban 2015 elejétől kezdve az orbáni vezetés meglátta a lehetőséget a kérdés tematizálásában. Ahogy Orbán Viktor fogalmazott: „A politika a lehetőségek művészete, azokat számba kell venni kellő időben” (Orbán 2016a).

⁵ A teljesség igénye kedvéért fontos megemlíteni, hogy a második felhatalmazási törvény már tartalmazott időbeli korlátot, de azt az Alaptörvényben foglaltak hatszorosára növelte. Ezt viszont már az ellenzék is megszavazta.

A stratégiában két fontos elemet különíthetünk el: a helyzet dramatizálása és a kérdés morális tematizálása. A válság első felében komoly hangsúlyt kapott az, hogy a menekültek mindenképpen negatív színben tűnjenek fel. Elrettentő példaként a kormányzat hagyta, hogy tömegjelenetek alakuljanak ki a tömegközlekedési csomópontokon és ideiglenes tábor jöjjön létre a budapesti Keleti Pályaudvaron, ahonnan 2015. szeptember 3-án tömeges menetoszlop indult el Ausztria irányába. A csúcspont az időközben elkészült déli határkerítésnél a menekültek és a rendőrök közötti összecsapás volt szeptember 16-án, ami „röszkei csataként” híresült el. Később a helyzet dramatizálásához hozzájárultak a különböző európai terrortámadások is. Összességében ezek az események az idegenek jelenlétének vizuális mementóivá váltak és a népi ördögök megtestesülését jelentették a kormánypárti narratívában.

A kormány tudatosan az úgynevezett „biztonságosító” értelmezését adta az eseményeknek, amelyben a menekülthullám veszélyezteti a lakosság egzisztenciális és gazdasági biztonságát (Metz 2020:153). Az értelmezés kulcsfontosságára mutat rá, hogy önmagában a jelenség és az érintettek (migráns/megélhetési bevándorló vs. menekült) megnevezése is támogatta a démonizációs folyamatot (Bernáth–Messing 2015). A démonizáció azonban nem állt meg itt. A miniszterelnök egy ördögi koalíciót vagy összeesküvést is vizionált, amelynek részesei az embercsempészek, az emberijogi aktivisták, a brüsszeli bürokraták, valamint a hazai ellenzék és a mögöttük álló Soros György (Metz 2020:160–161).

Ebben a narratívában Orbán Viktor védelmező hősként tűnhetett fel:

„[N]ekünk, magyaroknak ragaszkodnunk kell az önvédelem első számú alapelveéhez: azt, hogy kit engedek be a házamba, a hazámba, az országomba, és kivel fogok együtt élni, csak mi, magyarok dönthetjük el” (Orbán 2015).

Ebből a szempontból különösen fontos, hogy a negatív kommunikáció mellett az identitásépítésben is megjelenik egy eufórikus pillanat. A vezető nem csak megvéd, de van is mit megvédenie, azaz van mit félteni, mégpedig: a nemzetet kulturális, biztonsági és gazdasági értelemben.

A kormánypárti értelmezés dominálta a nyilvánosságot, amelyet támogatott a témában indított nemzeti konzultáció, valamint hat egymást követő plakátkampány és az Európai Unió által bevezetett kvóta ellen kiírt népszavazás. S noha a kormány válságkezelése (déli határzár, törvényi szigorítás) pártokon átívelő támogatottságot ért el és az idegenellenesség szintje is megnövekedett az időszakban, a népszavazás érvénytelen lett 2016. október 2-án (Messing–Ságvári 2020, Metz 2020:194–195).

A magyar ellenzék ekkor még két oldalról támadta a kormányt. Mint a kormány jobboldali ellenzéke, a Jobbik hasonló álláspontot képviselt az ügyben azzal a különbséggel, hogy kifogásolta a meghozott intézkedések hatékonyságát. Azonban a párt nehezen tudta kezelni azt, hogy a Fidesz benyomult és elfoglalta a pozícióját: a biztonsági kérdéseket előtérbe helyező értelmezési keretet. Ezzel szemben a baloldali pártok humanitárius szempontok szerint keretezték a válságot (vö. Metz 2020:152–153). Ebből a nézőpontból az orbáni politika devianciaként jelenik meg: demagógiával megoszt, idegengyűlöletet szít és drótkerítéssel kizár rászoruló embereket. A politikai elit szintjén azonban az ilyen irányú értelmezés nem volt teljesen tiszta (Bernáth–Messing 2015:11), hiszen már 2015-ben megjelent egyes ellenzéki pártoknál (főként az LMP-nél és az MSZP-nél) a biztonságra és az egyes veszélyekre való hivatkozás. Sőt, idővel az ellenzék idomulni látszott a kormány politikájának sikerességéhez, elfogadva (vagy csak nem támadva) egyes intézkedéseket (pl. a határzár). A tiszta szembenállást és morális küzdelmet azonban az orbáni vezetés a propagandisztikus kommunikációjával tudatosan fenntartotta úgy is, hogy az ellenzék korántsem volt egységes, s kezdeti humanitárius értelmezésüket is árnyalták később, illetve a migrációs nyomás sem volt már jelen.

Karanténba kerülés

Felemelkedő populista erők gyakorta ütköznek morális barikádba, amely karanténként (*cordon sanitaire*) zárja el őket a többi párttól, a kormányzástól és a nyilvánosságtól. Ezeket a támadásokat a populista vezetők egy nagyobb morális küzdelem részeként értelmezik, amelyben „várvédő” hősként védekezni kényszerülnek. Az is előfordulhat, hogy egy korábban is ismert politikus radikális politikai fordulata és kijelentései miatt kerül később karanténba, azaz kiúzik abból a közösségből, amelynek korábban tagja volt.

Az orbáni vezetést alapvetően jellemezi egyfajta „ostromlott vár” mentalitás: éles identitáshatárokat, folyamatos nyomást vizionáló, éber, védekezésre és támadásra kész. 2010 óta Orbán Viktor morális „várvédelemre” rendezkedett be az Európai Unióval szemben. A kormány folyamatos intenzitással vetette magát a harcba. 2011-ben hasonlította Orbán Viktor első alkalommal Bécshöz és Moszkvához Brüsszelt (Orbán 2011). 2012. január 12-én megtartották az első békemenetet, amelynek jelszava a „*Nem leszünk gyarmat!*” lett. Később több kormányzati plakátkampány üzent Brüsszelnek vagy hívott harcra az EU ellen. Ezt követően ez a felülről építkező és központosított mobilizációs és kampánystratégia a rezsim és a vezető legitimációjának megerősítését és újratermelését szolgálta (Körösenyi–Illés–Gyulai 2020).

Az évek alatt kiépülő rezsim egyre több és hevesebb kritikát váltott ki uniós vezetőkből, akik az Unió alapelvek és alapértékek veszélyeztetését sérelmezték. Ilyen ügy volt a médiatörvény, az Alaptörvény egyes pontjai, a jegybanki és bírói függetlenség, a menedékjogi eljárás szigorítása, a civiltörvény vagy a felsőoktatási törvény. Ezek több esetben eredményeztek kötelezettségszegési eljárást és az Európai Bíróság elismerte az uniós jog megsértését. Az első nagyobb vihart kavaró EU-ból érkező „támadás” a 2013-as Tavares-jelentés volt. Az Európai Parlament által elfogadott állásfoglalás kritikákat fogalmazott meg az alapvető jogok és a demokrácia helyzetére vonatkozóan. A kritikák leperegtek a kormányról és nem lettek komolyabb következményei. 2018. szeptember 12-én az Európai Parlament a Sargentini-jelentés elfogadásával kezdeményezte a 7. cikk szerinti eljárást Magyarországgal szemben az EU alapértékeinek szisztematikus megsértése miatt.

2020-ban újabb nagyobb ütközetre került sor a jogállamisági feltételekhez kötött költségvetéssel kapcsolatban. Ezt időszakosan sikerült kivédenie a kormánynak, de 2022. február 16-án visszautasította az EU Bírósága Magyarország és Lengyelország keresetét a jogállamisági mechanizmusról szóló kondicionalitási rendelet ügyében (Körömi 2022). Ennek értelmében a Bizottságnak lehetősége van megindítani a jogállamisági eljárást uniós jog és jogállami feltételek megsértése esetén, amely költségvetési források korlátozását eredményezheti. A magyar kormány „politikai bosszúhadjáratként” értékelte a döntést és inkább áldozatként láttatta magát.

Ezzel szemben egy egészen más szerepbe és kényszerpályára került Orbán Viktor az Európai Néppárttal kialakult konfliktusban. Az EU-val szembeni csatározások korábban is megosztották a pártközösséget, amelynek jelentős része megszavazta a Tavares- és a Sargentini-jelentést. Az első nagyobb törés a Fidesz és a Néppárt között az volt, hogy 2014-ben a magyar miniszterelnök nemtetszését fejezte ki a Néppárt elnökjelöltjével, Jean-Claude Junckerrel kapcsolatban. De sokat elmond Orbán Viktor helyzetéről, amikor az akkor már elnök Juncker nyilvánosan diktátornak nevezte őt (NOL 2015). „Válaszként” 2019-ben a kormány kampányában egy plakátra helyezték a Bizottság elnökét Soros Györggyel, azt sugallva, hogy ő az, aki igazából a háttérből mozgatja a szálakat az EU-ban. Ez a kampány komoly tiltakozást váltott ki a Néppártban. Egyesek – köztük Juncker – kizárást követeltek, és végül március 20-án „közös megegyezéssel” felfüggesztették a Fidesz tagságát. Majd 2021. március 3-án a kizárás elkerülése érdekében a kormánypárt kilépett a Néppártból.

Orbán a döntést morális kérdésként prezentálta:

„[M]i, magyarok a folyamatosan hátráló és a politikai értékeit a süllyedő léghajóból kidobáló EPP-t újra Európa vezető szellemi és politikai erejévé akartuk tenni. Nagy, erős, demokratikus jobboldallá, amely a centropártokat, a konzervatív és tradicionális kereszténydemokrata pártokat és szavazóikat is képes egy nagy közös politikai otthonba összegyűjteni. Ez a lehetőség a tegnapi napon elveszett. Az EPP végleg az európai baloldal csatlománnyá vált. A migráció, a családi értékek, a nemzeti szuverenitás, vagyis a kor nagy kérdéseiben nincs többé különbség az EPP és az európai baloldal között” (Orbán 2021a).

Az idézett írásában ki is jelölte a párt további célját: egy új európai demokratikus jobboldal létrehozását, amely megvédi az állampolgárokat a migránsoktól, a multikulturalizmustól, az „LMBTQ-örülettől” és megőrzi a keresztény hagyományokat és a nemzetek szuverenitását. Mindez azonban a cikk írásakor még nem valósult meg. Ezen a fronton az orbáni vezetés lényegében karanténba kényszerült elvesztve a Néppárt által nyújtott politikai lehetőségeket és legitimációs alapot, amely később hiányzott az orbáni vezetés számára. Ez mutatkozott meg 2022-ben az uniós források kapcsán, mikor Navracsics Tibor területfejlesztésért és az uniós források felhasználásáért felelős tárca nélküli miniszter próbálta normalizálni a politikai kapcsolatot a Néppárttal sikertelenül (Zsíros 2022). Ez különösen annak fényében vált égetővé, hogy saját radikális jobboldali, euroszeptikus platformot nem sikerült a Fidesznek kialakítani az Európai Parlamentben.

KONKLÚZIÓ

„Hiszen végülis mi a politikai vezetők feladata?” – teszi fel a kérdést Orbán Viktor, majd válaszol rá: „Vég-ső soron az, hogy segítsék saját népüket, hogy fölkészülhessen a rá váró kihívásokra. De ez a munka csak akkor végezhető el, hogyha a vezetők tudják, értik, de legalábbis sejtik, hogyan formálódik majd a bennünket körülvevő világ” (Orbán 2021c). A vezetők nem csak ismerik és uralják a környezetüket, melyhez hozzátartozik követőik lelkivilága is, de a lehetőségekhez mérten tevékenységükkel és értelmezésükkel formálják is azt. Az emberek által átértékelt érzelmi és egzisztenciális bizonytalanságban a vezető az egyetlen biztos pont: a béke, a védelem, a nyugalom és a remény a megmenekülésre. A magyar miniszterelnöknél igazán látványos az, ahogyan igyekszik olyan tulajdonságokat közvetíteni, amelyet feltételezett támogatói értékelnének. Újabban a „stratégiai nyugalom” (Orbán 2022) fogalmával írta le a szerepét az orosz-ukrán háború közepette 2022-ben, míg a démonizáció az ellenzék ellen irányult, akik háborúba sodornák az országot, de még Volodimir Zelenszkij ukrán elnököt is érintette. Az ellentétes dinamika is árulkodó volt az ellenzék oldaláról, amelyben a háborús agresszorként leírt Vlagyimir Putyint kívánták összemosni a magyar miniszterelnökkel.

A tanulmány mellett érvelt, hogy a populista politikusok érzelmi mágneses mezőt hoznak létre maguk körül morális pánikot és egyúttal morális eufóriát is gerjesztve. Morális vállalkozóként viselkednek szimbolizálva a társadalom által morálisan helyesnek vélt viselkedést és életvitelt, valamint kijelölve azokat a csoportokat és egyéneket, akik nem felelnek meg a helyesnek vélt elvárásoknak. Amíg a karizmatikus hősstatusz elnyerését és a pozitív érzelmi hullámok meglovagolását a vezetők csak közvetett módon tudják elérni, addig a kétirányú morális pánikot a tevékenységük közvetlenül eredményezi. A vezetők különböző stratégiákat – boszorkányüldözés, áldozattá válás, barikádepítés és karanténba kerülés – alkalmazhatnak, hogy elérjék a kívánt érzelmi reakciót.

Fontos kitérni arra, hogy mi különbözteti meg a populista politikusokat politikustársaiktól, hiszen a barát-ellenség megkülönböztetése a politikai mező alapvető dinamikája. A legfontosabb különbség, hogy a populisták számára ez az ellentét áthidalhatatlan. Sőt, az esetleges konfliktusfeloldás ellentétes is volna a populizmus alaptézisével. Másik fontos minőségi különbség a kétirányú morális pánik tudatos használata és állandósítása.

A populista politikusok keresik a nép ellenségeit és felrúgják a különböző normákat. A nem-populisták esetében viszont a normasértés, a visszafelé irányuló morális pánik nemkivánt következménye egy botránynak és javarészt kényszerpályára helyezi a vezetőt. Az eltérést az is jelzi, hogy a nem-populista politikai szereplőkből és szavazókból kirívó mértékű ellenérzéseket váltanak ki a populista pártok és támogatóik (Harteveld–Mendoza–Rooduijn 2021, Gidron–Adams–Horne 2022).

Nem mehetünk el szó nélkül az érzelmegeneráló politika lehetséges következményei mellett sem. Az empirikus példákból is látszik, hogy a morális pánik és eufória elterelheti a közvélemény és az ellenfelek figyelmét a fontosabb ügyekről vagy problémákról és egy másik irányba koncentrálhatja azt. Goode és Ben-Yehuda (2009:135) is felhívta erre a figyelmet:

„[e]gy elitcsoport szándékosan és tudatosan kampányt folytat annak érdekében, hogy aggodalmat, félelmet és pánikot keltsen és tartson fenn a közvéleményben egy olyan témával kapcsolatban, amelyről úgy vélik, hogy nem [feltétlenül] veszélyes a társadalom egészére nézve. Ennek a kampánynak jellemzően az a célja, hogy elterelje a figyelmet a társadalom valós problémáiról, amelyek valódi megoldása veszélyeztetné vagy aláásná az elit érdekeit.”

A felfokozott érzelmek torzíthatják is az állampolgárok ítélőképességét, pontosabban a csoporton belüliekkel szembeni elfogultságot és az ellenfelekkel szembeni előítéleteket. Figyelemelterelés mellett az érzelmegenerálás másik fő célja a legitimitáció megteremtése (Hall 1978, Bonn 2011). A kiélezett morális küzdelem legitimitációs alapot teremt a vezetők tevékenységének és döntéseiknek. Sőt, a populista politikusokat körülvevő érzelmek cselekvésre készíthetnek: míg egyeseknél támogató és követő magatartást, addig másoknál ellenmobilizációt vagy ellenállást eredményez. Bárhogyan is, a szélsőséges érzelmek könnyen radikalizálhatják az állampolgárok politikai viselkedését (lásd például a „Not my President” Trump-ellenes tüntetéssorozatot 2016-ban vagy a Capitolium ostromát 2021-ben).

A morális pánik és a morális eufória komplexitása a tanulmány két korlátjára is rámutat. Egyfelől fontos látni, hogy bár az elemzés a politikai vezetőket helyezte középpontjába, további szereplők – különösképpen a véleményvezérek, a pártelitek, a média és az állampolgárok – vizsgálata is szükséges lenne a jövőben ahhoz, hogy teljesebb képet kapjunk e jelenségekről. Másfelől nem lehet a morális pánikot és eufóriát országhatárok közé szorítani a globalizált világban. Egy-egy eset könnyebben vált ki nemzetközi felháborodást, amelyet gyakran használnak a belpolitikában negatív példaként és hivatkozási alapként, ahogyan a homofóbiát megjelenítő törvénykezéssel kapcsolatban láthattuk. De ugyancsak így váltak az olyan politikusok, mint Orbán Viktor vagy Donald Trump az illiberális/populista politika nemzetközi elrettentő példáivá, elismert népi ördögökké – gyengítve vagy épp erősítve a hasonló politikai stratégiát folytató politikai erőket az adott országban. Mindezen aspektusok további kutatást igényelnének a jövőben.

HIVATKOZÁSOK

- Androvičová, J. (2017) The Migration and Refugee Crisis in Political Discourse in Slovakia: Institutionalized Securitization and Moral Panic. *Auc Studia Territoralia*, 16(2), 39–64. <http://dx.doi.org/10.14712/23363231.2017.11>.
- Barát E. (2022) Paradoxes of the Right-Wing Sexual/Gender Politics in Hungary: Right-Wing Populism and the Ban of Gender Studies. In Möser, C. – Ramme, J. – Takács, J. (szerk.) *Paradoxical Right-Wing Sexual Politics in Europe*. Cham: Springer International Publishing, 173–199.
- Bastardo, N. (2020) Signaling charisma. In Zúquete, J. P. (szerk.) *Routledge International Handbook of Charisma*. Routledge, 313–323.
- Becker, H. S. (1963) *Outsiders: studies in sociology of deviance*. New York: NY: Free Press.
- Bernáth G. – Messing V. (2015) Bedarálva: A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató*, 16(4), 7–17.
- Blasi, A. J. (1991) *Making charisma: the social construction of Paul's public image*. New Brunswick, N.J., U.S.A: Transaction Publishers.
- Bligh, M. C. – Kohles, J. C. – Meindl, J. R. (2004) Charisma under crisis: Presidential leadership, rhetoric, and media responses before and after the September 11th terrorist attacks. *The Leadership Quarterly*, 15(2), 211–239. <http://dx.doi.org/10.1016/j.leaqua.2004.02.005>.
- Bonansinga, D. (2020) Who Thinks, Feels. The Relationship Between Emotions, Politics and Populism. *Partecipazione e Conflitto – The Open Journal of Sociopolitical Studies*, 13(1), 83–106. <http://dx.doi.org/10.1285/i20356609v13i1p83>.
- Bonn, S. A. (2011) How an Elite-Engineered Moral Panic Led to the U.S. War on Iraq. *Critical Criminology*, 19(3), 227–249. <http://dx.doi.org/10.1007/s10612-010-9116-6>.
- Casullo, M. E. (2020) Populism and Myth. In Eklundh, E. – Knott, A. (szerk.) *The populist manifesto*. Lanham: Rowman & Littlefield International, 25–38.
- Cohen, S. (2011 [1972]) *Folk devils and moral panics: the creation of the Mods and Rockers*. Abingdon, Oxon ; New York: Routledge.
- Conger, J. A. – Kanungo, R. N. (1987) Toward a Behavioral Theory of Charismatic Leadership in Organizational Settings. *The Academy of Management Review*, 12(4), 637–647. <http://dx.doi.org/10.2307/258069>.
- Edelman, M. J. (1988) *Constructing the political spectacle*. Chicago: University of Chicago Press.
- Erős F. (2019) Migránsok, menekültek, idegenek. Társadalomlélektani megfontolások és kérdések a menekültválságról. *IMÁGÓ*, 8(1), 24–37.
- Flinders, M. (2012) The demonisation of politicians: moral panics, folk devils and MPs' expenses. *Contemporary Politics*, 18(1), 1–17. <http://dx.doi.org/10.1080/13569775.2012.651263>
- Flinders, M. – Wood, M. (2015) From Folk Devils to Folk Heroes: Rethinking the Theory of Moral Panics. *Deviant Behavior*, 36(8), 640–656. <http://dx.doi.org/10.1080/01639625.2014.951579>.
- Gardner, W. L. – Avolio, B. J. (1998) The Charismatic Relationship: A Dramaturgical Perspective. *The Academy of Management Review*, 23(1), 32–58. <http://dx.doi.org/10.2307/259098>.
- Garland, D. (2008) On the concept of moral panic. *Crime, Media, Culture*, 4(1), 9–30. <http://dx.doi.org/10.1177/1741659007087270>.
- Gerő M. – Sik E. (2020) The Moral Panic Button: construction and consequences. In Goździak, E. M. – Main, I. – Suter, B. (szerk.) *Europe and the Refugee Response: A Crisis of Values?* New York : Routledge. |Series: Routledge studies in development, displacement and resettlement: Routledge, 39–58.
- Gidron, N. – Adams, J. – Horne, W. (2022) Who Dislikes Whom? Affective Polarization between Pairs of Parties in Western Democracies. *Comparative Political Studies*, Megjelenés alatt.
- Glassman, R. (1975) Legitimacy and Manufactured Charisma. *Social Research*, 42(4), 615–636.
- Goethals, G. R. (2019) *The Romance of Heroism and Heroic Leadership*. Bingley, UK: Emerald Publishing.
- Goode, E. – Ben-Yehuda, N. (2009) *Moral panics: the social construction of deviance*. 2nd ed. Chichester, U.K. ; Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Hall, S. (szerk.) (1978) *Policing the crisis: mugging, the state, and law and order*. London: Macmillan.
- Harmati A. (2021) Teljes ellenzéki támogatást kap a pedofiltörvény, amivel többet ülhet egy erőszakoló, mint egy gyilkos. *Alfahír*, június 1. Elérhető: https://alfahir.hu/2021/06/01/pedofilia_pedofiltorveny_kocsis_mate_fidesz_ander_balazs_szilagygy_gyorgy_job-bik_demeter [Letöltve: 2022-07-17].
- Harteveld, E. – Mendoza, P. – Rooduijn, M. (2021) Affective Polarization and the Populist Radical Right: Creating the Hating? *Government and Opposition*, 1–25. <http://dx.doi.org/10.1017/gov.2021.31>.

- Haslam, S. A. – Reicher, S. – Platow, M. (2020) *The new psychology of leadership: identity, influence and power*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351108232>
- Hogg, M. A. – van Knippenberg, D. – Rast, D. E. (2012) The social identity theory of leadership: Theoretical origins, research findings, and conceptual developments. *European Review of Social Psychology*, 23(1), 258–304. <http://dx.doi.org/10.1080/10463283.2012.741134>.
- Holmes, S. M. – Castañeda, H. (2016) Representing the “European refugee crisis” in Germany and beyond: Deservingness and difference, life and death. *American Ethnologist*, 43(1), 12–24. <http://dx.doi.org/10.1111/amet.12259>.
- Index.hu (2021) Szabó Tímea egy kínai zászló mintájú Fidesz-logót feszített ki a Parlamentben. *Index*, június 15. Elérhető: <https://index.hu/belfold/2021/06/15/szabo-timea-egy-kinai-zaszlo-mintaju-fidesz-logot-feszített-ki-a-parlamentben/> [Letöltve: 2022-07-17].
- Joosse, P. (2014) Becoming a God: Max Weber and the social construction of charisma. *Journal of Classical Sociology*, 14(3), 266–283. <http://dx.doi.org/10.1177/1468795X14536652>.
- Joosse, P. (2018a) Countering Trump: Toward a Theory of Charismatic Counter-Roles. *Social Forces*, 97(2), 921–944. <http://dx.doi.org/10.1093/sf/soy036>.
- Joosse, P. (2018b) Expanding Moral Panic Theory to Include the Agency of Charismatic Entrepreneurs. *The British Journal of Criminology*, 58(4), 993–1012. <http://dx.doi.org/10.1093/bjc/azx047>.
- Kitzinger, D. (2000) A morális pánik elmélete. *Replika*, 40, 23–48.
- Klapp, O. E. (1949) The Folk Hero. *The Journal of American Folklore*, 62(243), 17–25. <http://dx.doi.org/10.2307/536852>.
- Klapp, O. E. (1954) Heroes, Villains and Fools, as Agents of Social Control. *American Sociological Review*, 19(1), 56. <http://dx.doi.org/10.2307/2088173>.
- Körömi Cs. (2021) Von der Leyen a melegellenes magyar törvényről: Ez egy szegyen. *Telex*, június 23. Elérhető: <https://telex.hu/kul-fold/2021/06/23/ursula-von-der-leyen-szegyen-melegellenes-torveny-fellepes-europai-bizottsag-unio> [Letöltve: 2022-07-17].
- Körömi Cs. (2022) Elbukta Magyarország a jogállamisági pert az EU Bíróságán. *Telex*, február 16. Elérhető: <https://telex.hu/kul-fold/2022/02/16/europai-unio-birosaga-jogallamisagi-mechanizmus-itelet> [Letöltve: 2022-07-17].
- Körösenyi A. – Illés G. – Gyulai A. (2020) *The Orbán Regime: Plebiscitary Leader Democracy in the Making*. Routledge. <http://dx.doi.org/10.4324/9780429053436>.
- Körösenyi A. – Illés G. – Metz R. (2016) Contingency and Political Action: The Role of Leadership in Endogenously Created Crises. *Politics and Governance*, 4(2), 91–103. <http://dx.doi.org/10.17645/pag.v4i2.530>.
- Krzyżanowski, M. (2020) Discursive shifts and the normalisation of racism: imaginaries of immigration, moral panics and the discourse of contemporary right-wing populism. *Social Semiotics*, 30(4), 503–527. <http://dx.doi.org/10.1080/10350330.2020.1766199>.
- Laclau, E. (2011) *A populista ész*. Budapest: Noran Libro.
- Machiavelli, N. (2015) *A fejedelem*. Budapest: Helikon.
- Mandiner (2020) Gulyás: Boszorkányüldözés folyik Magyarországgal szemben az EU-ban. *Mandiner.hu*, április 4. Elérhető: https://mandiner.hu/cikk/nyomtatás/20200404_gulyas_boszorkanyuldozes_folyik_magyarorszaggal_szemben_az_eu_ban [Letöltve: 2022-07-14].
- Meindl, J. R. (1995) The romance of leadership as a follower-centric theory: A social constructionist approach. *The Leadership Quarterly*, 6(3), 329–341. [http://dx.doi.org/10.1016/1048-9843\(95\)90012-8](http://dx.doi.org/10.1016/1048-9843(95)90012-8).
- Messing V. – Ságvári B. (2020) *Cementing European divisions. Mapping of European attitudes towards migration*. Budapest: Friedrich Ebert Stiftung.
- Metz R. (2020) *A politikai vezetés három arca. A vezetés értelmezési lehetőségei és gyakorlatai a demokráciában*. Budapest: TK PTI – Gondolat.
- Metz R. (2021a) A jó, a rossz és a csúf populista vezető. Vizsgálható-e a populizmus karizmatikus kapcsolatként? *Politikatudományi Szemle*, 30(4), 81–105.
- Metz R. (2021b) Miért követjük a vezetőinket? : A politikai követés kutatásának lehetséges irányai. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 11(2), 77–95. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2021.2.77>.
- Metz R. – Árpási B. (2020) Miért sereglünk a vezetők köré, ha baj van? A koronavírus-járvány nemzetegyesítő hatása. In Böcskei B. – Körösenyi A. – Szabó A. (szerk.) *Vírusba oltott politika. Világjárvány és politikatudomány*. Budapest: TK Politikatudományi Intézet – Napvilág, 31–43.
- Moffitt, B. (2016) *The global rise of populism: performance, political style, and representation*. Stanford, California: Stanford University Press.

- Moffitt, B. – Tormey, S. (2014) Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style. *Political Studies*, 62(2), 381–397. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9248.12032>
- Mudde, C. – Rovira Kaltwasser, C. (2014) Populism and Political Leadership. In Rhodes, R. A. W. – ‘t Hart, P. (szerk.) *The Oxford handbook of political leadership*. Oxford: Oxford University Press, 376–388.
- NOL (2015) Juncker Orbánnak: Hello, diktátor! *Népszava Online*, május 22. Elérhető: <http://nol.hu/kulfold/juncker-orbannak-hello-diktator-1535643> [Letöltve: 2022-07-17].
- Nyilas G. (2021) Gonosz és érthetetlen – ezrek tüntettek szivárványos zászlókkal a Fidesz melegellenes javaslatai ellen. *Telex*, június 14. Elérhető: <https://telex.hu/belfold/2021/06/14/tuntetes-kossuth-ter-melegellenes-javaslatok-pedofilterveny-amnesty> [Letöltve: 2021-07-17].
- Ostiguy, P. (2017) Populism: A Socio-Cultural Approach. In Rovira Kaltwasser, C. – Taggart, P. A. – Ochoa Espejo, P. – Ostiguy, P. (szerk.) *The Oxford handbook of populism*. Oxford–New York: Oxford University Press, 73–97.
- Ostiguy, P. – Moffitt, B. (2021) Who Would Identify With An “Empty Signifier”? The Relational, Performative Approach to Populism. In Ostiguy, P. – Panizza, F. – Moffitt, B. (szerk.) *Populism in global perspective: a performative and discursive approach*. New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 47–72.
- Ostiguy, P. – Panizza, F. – Moffitt, B. (2021) Introduction. In Ostiguy, P. – Panizza, F. – Moffitt, B. (szerk.) *Populism in global perspective: a performative and discursive approach*. New York, NY: Routledge, Taylor & Francis Group, 1–16.
- Orbán V. (2011, március 15.) 1848 és 2010 is megújulást hozott. Elérhető: <http://2010-2014.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/1848-es-2010-is-megujulast-hozott> [Letöltve: 2017-02-19].
- Orbán V. (2015, július 3.) Orbán Viktor a Kossuth Rádió „180 perc” című műsorában. Elérhető: <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-a-kossuth-radio-180-perc-cimu-musoraban20150703> [Letöltve: 2022-03-14].
- Orbán V. (2016a, június 24.) Orbán Viktor a Kossuth Rádió „180 perc” című műsorában. Elérhető: <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-interjuja-a-kossuth-radio-180-perc-cimu-musoraban20160624> [Letöltve: 2022-03-14].
- Orbán V. (2016b, július 11.) *Te a béke ellen vagy?* Elérhető: <http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedekek-publikaciok-interjuk/orban-viktor-cikke-a-frankfurter-allgemeine-zeitungban> [Letöltve: 2022-03-14].
- Orbán V. (2017, november 12.) *Beszéd a Fidesz – Magyar Polgári Szövetség XXVII. kongresszusán*. Elérhető: <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-fidesz-magyar-polgari-szovetseg-xxvii-kongresszusan/> [Letöltve: 2022-03-14].
- Orbán V. (2019, március 23.) *Orbán Viktor előadása a Mathias Corvinus Collegium „Budapest Summit on Migration” című nemzetközi konferenciáján*. Elérhető: <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-eloadasa-a-mathias-corvinus-collegium-budapest-summit-on-migration-cimu-nemzetkozi-konferenciajan/> [Letöltve: 2022-03-14].
- Orbán V. (2020a, október 4.) *A Kossuth Rádió „Vasárnapi Újság” című műsorában*. Elérhető: <https://kormany.hu/beszedekek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-a-kossuth-radio-vasarnapi-ujsg-cimu-musoraban> [Letöltve: 2022-03-14].
- Orbán V. (2020b, március 23.) *Viszonzválasza*. Elérhető: <https://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-viszonzvalasza-3/> [Letöltve: 2022-03-14].
- Orbán V. (2021a, március 4.) *Szamizdat 6*. Elérhető: <https://miniszterelnok.hu/szamizdat-6/> [Letöltve: 2022-03-14].
- Orbán V. (2021b, június 17.) Orbán Viktor interjúja a Glas koncila című horvát hetilapnak. Elérhető: <https://www.miniszterelnok.hu/orban-viktor-interjuja-a-glas-koncila-cimu-horvat-hetilapnak/> [Letöltve: 2022-07-17].
- Orbán V. (2021c, szeptember 13.) *Szamizdat 12*. Elérhető: <https://miniszterelnok.hu/szamizdat-12/> [Letöltve: 2022-03-14].
- Orbán V. (2021d, november 14.) *Beszéd a Fidesz – Magyar Polgári Szövetség XXIX. Kongresszusán*. Elérhető: <https://miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-fidesz-magyar-polgari-szovetseg-xxix-kongresszusan/> [Letöltve: 2022-03-14].
- Orbán V. (2022, március 4.) Orbán Viktor a Kossuth Rádió „Jó reggelt” című műsorában. Elérhető: <https://kormany.hu/beszedekek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-interjuja-a-kossuth-radio-jo-reggelt-magyarorszag-cimu-musoraban-2022-03-04> [Letöltve: 2022-03-14].
- origo.hu (2020) Az ellenzék folyamatosan akadályozta a kormányt a koronavírus elleni védekezésben. *origo.hu*, május 16. Elérhető: <https://www.origo.hu/itthon/20200516-koronavirus-elemzo-az-ellenzek-folyamatosan-akadalyozta-a-kormanyt.html> [Letöltve: 2022-07-17].
- Pepin-Neff, C. – Cohen, A. (2021) President Trump’s transgender moral panic. *Policy Studies*, 42(5–6), 646–661. <http://dx.doi.org/10.1080/01442872.2021.1952971>.
- pestisracok.hu (2020) Hollik István: Induljon szigorú hatósági vizsgálat a Pesti úti idősotthon ügyében! *pestisracok.hu*, április 9. Elérhető: <https://pestisracok.hu/hollik-istvan-induljon-szigoru-hatosagi-vizsgalat-a-pesti-uti-idosotthon-ugyeben/> [Letöltve: 2022-07-17].

- Posner, R. (1998) The Problematics of Moral and Legal Theory. *Harvard Law Review*, 111, 16–37.
- Presinszky, J. (2021) Most akkor az ellenzék tényleg oltásellenes? *Telex*, április 9. Elérhető: <https://telex.hu/belfold/2021/04/09/fidesz-kormany-oltasellenes-ellenzek-kampany-fact-checking> [Letöltve: 2022-07-17].
- Reicher, S. D. – Haslam, S. A. – Platow, M. J. (2007) The New Psychology of Leadership. *Scientific American Mind*, 18(4), 22–29.
- Schumpeter, J. A. (2006) *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York; Florence: Routledge Taylor & Francis Group.
- Smith, P. (2000) Culture and Charisma: Outline of a Theory. *Acta Sociologica*, 43(2), 101–111. <http://dx.doi.org/10.1177/000169930004300201>.
- Stoker, G. – Moss, J. – Clarke, N. – Jennings, W. (2018) Changing Folk Theories: From Stealth Democracy to Stealth Populism. In Stoker, G. – Moss, J. – Clarke, N. – Jennings, W. (szerk.) *The Good Politician: Folk Theories, Political Interaction, and the Rise of Anti-Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 255–267.
- Sunstein, C. R. (2000) Deliberative Trouble? Why Groups Go to Extremes. *The Yale Law Journal*, 110(1), 71. <http://dx.doi.org/10.2307/797587>.
- Szabó L. P. (2020) Háború járvány idején – Hogyan beszél Orbán Viktor a koronavírusról? In Böcskei B. – Körösenyi A. – Szabó A. (szerk.) *Vírusba oltott politika. Világjárvány és politikatudomány*. Budapest: TK Politikatudományi Intézet – Napvilág, 123–134.
- Szily L. (2021) Márki-Zay: A fél kormány meleg. *444.hu*, október 8. Elérhető: <https://444.hu/2021/10/08/marki-zay-a-fel-kormany-melig> [Letöltve: 2022-07-17].
- Takács J. – Swart G. A. (2021) Több változó, több elutasítás? *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 11(2), 3–29. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2021.2.3>.
- The Economist (2015) Playing with fear. *The Economist*, december 12. Elérhető: <https://www.economist.com/leaders/2015/12/12/playing-with-fear> [Letöltve: 2022-03-14].
- Vincent, L. (2009) Moral Panic and the Politics of Populism. *Representation*, 45(2), 213–221. <http://dx.doi.org/10.1080/00344890902945871>.
- Weber, M. (1987) *Gazdaság és Társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Köt. 1. Szociológiai kategóriatan. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, M. (2009) *Politikai szociológia politikai közösségek; az uralom*. Budapest: Helikon.
- Weyland, K. (2001) Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics. *Comparative Politics*, 34(1), 1–22. <http://dx.doi.org/10.2307/422412>.
- Widmann, T. (2021) How Emotional Are Populists Really? Factors Explaining Emotional Appeals in the Communication of Political Parties. *Political Psychology*, 42(1), 163–181. <http://dx.doi.org/10.1111/pops.12693>.
- Willner, A. R. (1985) *The Spellbinders: Charismatic Political Leadership*. London: Yale University Press.
- Young, J. (1971) The Role of the Police as Amplifiers of Deviancy. In Cohen, S. (szerk.) *Images of Deviance*. Harmondsworth: Penguin, 27–61.
- Zsíros S. (2022) A Néppártban nem akarják felmelegíteni a viszonyt a Fidesszel, örülnek, hogy megszabadultak Orbántól. *euronews*, június 3. Elérhető: https://hu.euronews.com/my-europe/2022/06/03/a-neppartban-nem-akarjak-felmelegiteni-a-viszonyt-a-fidesszel-orulnek-hogy-megszabadultak-?fbclid=IwAR2N7gRcWs6lz1g3JabmgTZR17UtbuHD80Ym-We8F4_gbu8jn4aGAbtPmLw&fs=e&s=cl [Letöltve: 2022-07-17].